
MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-DP – 2018/13

RENDSZERVÁLTÁS ÉS ELITCSERE 1945 UTÁN

(70 ÉVE TÖRTÉNT A MAGYARORSZÁGI GYÁRIPAR
ÁLLAMOSÍTÁSA)

MIHÁLYI PÉTER

Műhelytanulmányok
MT-DP – 2018/13

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet

Rendszerváltás és elit csere után

(70 éve történt a Magyarországi gyáripár államosítása)

Szerző:

Mihályi Péter
külső munkatárs
Magyar Tudományos Akadémia
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet
egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Makroökonómia Tanszék
vendégprofesszor
Közép-Európai Egyetem (CEU)
E-mail: peter@mihalyi.com

2018. július

Kiadó:
Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet

RENDSZERVÁLTÁS ÉS ELITCSERE 1945 UTÁN

(70 ÉVE TÖRTÉNT A MAGYARORSZÁGI GYÁRIPAR ÁLLAMOSÍTÁSA)

Mihályi Péter

Összefoglaló

Hetven évvel ezelőtt, 1948-ban ment végbe a magyarországi gyáripár túlnyomó többségének államosítása. Ez volt a II. világháború utáni rendszerváltásnak, a nemzeti vagyon újraelosztásának az a döntő pillanata, amelytől kezdve – legalábbis a kortársak számára úgy látszott – a piacgazdaság, mint rendszer visszafordíthatatlanul megszűnt Magyarországon. A jelen tanulmány elsőszámú célja, hogy bemutassa milyen széles körű és kíméletlen volt ez a rendszerváltáshoz kapcsolódó elitváltás, és hogy az ekkor szerzett egyéni- és csoport-sérelmek, miért éreztetik hatásukat a magyar közgondolkodásra közel 30 évvel az 1990-es rendszerváltást követően is.

Tárgyszavak: gazdaságtörténet, államosítás, elitváltás, hidegháború

JEL kód: H13, O20, P14, P20, P21, P29, P31

SYSTEMIC CHANGE AND THE REPLACEMENT OF ELITES AFTER WORLD WAR II.

(CHAPTERS FROM THE HISTORY OF HUNGARIAN NATIONALIZATIONS
70 YEARS AGO)

PETER MIHALYI

Abstract

Seventy years ago, three years after World War II, the bulk of the Hungarian manufacturing industry was taken over by the then ruling coalition government. This was the culminating point of a process of elite change, which started at the very beginning of 1945. It was perceived then by the contemporary economic actors as an irreversible act, determining the Hungarian economy not only for four decades, but forever. More interestingly, back in 1948 there was a real public consensus about the superiority of state ownership, supported by such facts as the military success of the Soviet Union in the war and the ongoing nationalizations in the core part of Western Europe (Britain, France, Italy, etc.). The main aim of the present paper is to focus the readers' attention to the thoughtfulness and the brutality of the nationalization process, which inevitably created long-lasting wounds and resentment in a very large part of the Hungarian society. This deeply rooted bitterness and various types of material grievances are still playing a role in the formation of the Hungarian public opinion today.

Keywords: Nationalization, regime change, political elites, socialist planning, cold war

JEL classification: H13, O20, P14, P20, P21, P29, P31

RENDSZERVÁLTÁS ÉS ELITCSERE 1945 UTÁN
(70 ÉVE TÖRTÉNT A MAGYARORSZÁGI GYÁRIPAR
ÁLLAMOSÍTÁSA)

Mihályi Péter

Tartalom

1. Bevezetés	2
2. Politikai konszenzus a nagyvállalatok államosítása ügyében	8
3. Elhagyott Javak Kormánybiztossága.....	14
4. A pénzintézetek államosítása	17
5. A „fordulat évéhez” vezető út.....	19
6. Most már nincs megállás	21
7. Az államosított iparvállalatok összevonása – három példa	26
8. A társadalombiztosítás, az oktatás, az egyházi intézmények, a kultúra és a tudomány államosítása	28
9. Akik túléltek, nem felejtettek	33
IRODALOMJEGYZÉK	34
FORRÁSJEGYZETEK.....	37

1. Bevezetés

„Az egyébként közismert, hogy a kommunisták nem minden körülmények között közlik előre terveiket a nyilvánossággal. Mikor 1921 júliusában, a Kommunista Internacionálé III. kongresszusának befejezése után Lenin összehívta a nagyobb pártok delegációinak vezetőit, hogy a nyilvánosság kizárásával megmagyarázza a kongresszus új irányvonalát, megjegyezte, hogy ezt azért teszi, mert semmi szükség nincs rá, hogy kártyáinkat idő előtt felfedjük az ellenség előtt.”

Rákosi Mátyás az 1945-46-os magyarországi helyzet értékeléséről¹

Magyarországon, a 20. század folyamán többször is sor került a nemzeti vagyon újraelosztására. Az első – kérészéletű – kísérlet a Tanácsköztársaság volt 1919-ben. Ezt követte a Horthy-korszak utolsó időszaka 1938 és 1945 között, amely alapjában véve a magyarországi zsidóság^a vagyonának elvonását és újraelosztását célozta², majd pedig a szocialista rendszer kiépítése 1945 után. Ez utóbbi volt a II. világháború utáni rendszerváltásnak, a nemzeti vagyon harmadik újraelosztásának az a döntő pillanata, amelytől kezdve – legalábbis a kortársak számára úgy látszott – a piacgazdaság, mint rendszer visszafordíthatatlanul megszűnt Magyarországon.

Hét-nyolc év alatt totális elitváltás történt – jogi és gazdasági értelemben radikálisabb és maradandóbb hatású, mint a történelem megelőző ezer évében bármikor. Szimbolikus és máig hatályos módon ezt fejezte ki az *1947. évi IV. tv.*, amely kimondta a magyar főnemesi és nemesi **rangok** (herceg, örgróf, gróf, báró, primor, lófő, nemes), az örökös főispáni cím, valamint a kitüntetésként adományozott rangjelző **címek** és méltóságok (valóságos belső titkos tanácsos, titkos tanácsos, kormányfőtanácsos, kormánytanácsos stb.) megszűnését. A törvény a külföldi államfők által adományozott nemesi és főnemesi rangot jelző címek

^a Itt és a továbbiakban a „zsidóság” kifejezést a korabeli, fajelméleti logikára épített szóhasználatnak megfelelően használom én is, jó lehet már a kortársak számára is ismert tény volt, hogy a két világháború közötti, ún. zsidó nagytőke tagjai személy szerint már évekkel, évtizedekkel korábban kikeresztelkedtek és meglehetősen eltávolodtak a zsidó vallási tradícióktól is.

viselésére adott engedélyeket ugyancsak hatályon kívül helyezte. Mindezen címek és a vitézi cím használatát a törvény kifejezetten meg is tiltotta. Ugyancsak tilos lett a nemesi előnév, nemesi címer és -jelvény vagy a nemesi nemzetségi származásra utaló kifejezés (*de genere...*) használata. Megtiltotta a törvény a két világháború közötti Magyarország társadalmában használatos főméltóságú, nagyméltóságú, kegyelmes, méltóságos, nagyságos, tekintetes, nemzeti stb. címzések használatát is (akár rangra, akár közszolgálati pozícióra utalva)^a, de kivette ebből a körből a diplomáciai érintkezést és az egyházak belső használatú címzéseit.^b 1951-ben eltörölték az egyetemek által korábban adományozott címeket is (egyetemi magántanár, címzetes egyetemi tanár, egyetemi doktor).

A nyilvánvalóan anakronisztikus „király nélküli királyság” 1946. február 1-én törölték el, s ekkor iktatták ismét törvénybe a **köztársaságot** (II. Köztársaság). Az általános, egyenlő, önkéntes, közvetlen és titkos országgyűlési választás rendjét – mely szerint a nők a férfakkal teljesen azonos jogokkal bírnak - első ízben az 1945. november 4-én megrendezett nemzetgyűlési választásokon alkalmazták. Ezek a jogkiterjesztő intézkedések az 1939-ben 2,8 millió főnyi választójogosult személy körét 5.2 millióra bővítették. Másfajta korlátozások azonban bevezetésre kerültek: (i) a Horthy-rendszerben szerepet játszó jobboldali pártoknak nem indulhattak; (ii) kizárták a választásból a német nemzetiségűeket. 1944 végén, a Debrecenben működő, Ideiglenes nemzeti kormány elfogadtatta az Ideiglenes Nemzetgyűléssel az ún. *felhatalmazási törvényt*, amely lehetővé tette a rendeleti úton történő törvényalkotást. Ez, akkor, a törvényhozó testület nem-reprezentatív volta (a kommunista és szociáldemokrata képviselők túlsúlya) és kérdéses legitimitása, a rendkívüli, háborús helyzetben természetesnek tűnt. A legszükségesebb tennivalók tekintetében amúgy sem volt lényeges véleménykülönbség a koalícióban működő pártok között.^c Az már kevésbé volt

^a Kevésbé ismert, hogy a Szálasi-kormány már hozott egy ilyen intézkedést. Az 1944. november 17-i rendelet a fenti címek és megszólítások nagy részét megszüntette, helyükbe a szimpla „úr”, illetve a hungarista „testvér” került bevezetésre.

^b A jegyzőkönyvek szerint a Minisztertanácsban vita kísérte az 1946 szeptemberében beterjesztett törvényjavaslatot, amely eredetileg még szigorú büntetést is kilátásba helyezett annak, aki nem az új, demokratikus módon szólítja meg polgártársait. Emellett az egyenlőség elvén, a származási alapú megkülönböztetés ellen állást foglaló jogszabály megszüntetése volna az egyházi eredetű megszólításokat is. Mindezekről végül a kispalota miniszterek javaslatára eltekintettek. Évtizedekig mindezzel senki sem foglalkozott, de azután az Alkotmánybíróság (AB) elé került egy indítvány, amely a törvény 3. § (1)–(4) bekezdéseinek, vagyis a címviselési tilalmak megsemmisítését kérte. Ám ezt 2009. szeptember 21-én az AB visszautasította. Egy évvel később Jobbikos képviselők ismét kezdeményezték a nemesi előnevek visszaállítását, mondván, a „magyarság öntudatra ébredésével” erre társadalmi igény van. Ám az AB 2011-ben úgy határozott, hivatalos névként a nemesi, vitézi előnevek továbbra sem nem használhatók, magánérintkezésben viszont mindenki úgy hivatja magát, ahogy jólesik neki.

^c A koalíciót alkotó Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) 1944. december 2-án, Szegeden alakult pártszövetség volt, a Magyar Front utódja. Az MNFF a háború után egy éven át működött, öt tagja volt: a

természetes, hogy ezt a **különleges hatalmi eszközt** a kommunisták nyomására az Országgyűlés először 1946-ban, majd 1947 háromszor, 1948-ban kétszer, 1949-ben még egy alkalommal meghosszabbította. Vagyis, a formáját tekintve koalíciónak mondott kormány átvette a törvényhozók szerepét, a meghozott rendeleteket csak utólag kellett bemutatni a Parlamentben. A költségvetési törvények is így készültek. Így – ellentétben azzal, amit a közvélemény erről a korszakról tudni vélt - valójában az Országgyűlés 1945 és 1949 között sem volt sokkal több, mint jól álcázott színjáték.

Az 1945 előtti Magyarországot jellemző „kettős piramis”, az egymás mellett élő (és részben együttműködő) ipari-pénzügyi, illetve földbirtokos-agrár elit egy csapásra eltűnt. Ebben - az államosításokon túlmenően - szerepet játszott a holokauszt, a háborús embervesztés, a példátlan méretű kivándorlás^a, a hadifogság, a régi elit 60 ezer tagjának bíróság elé állítása^b, valamint az etnikai és osztályalapú kitelepítések. Fontos része volt ennek a folyamatnak az 1945 tavaszán megkezdett – és az év végéig lényegében le is bonyolított - tisztogatás a bírói és köztisztviselői karban, illetve általában a közéletben, ideértve a művészeteket, a tudományt és az egyházakat is. A helyi szinten eleinte spontán módon megalakult **igazolóbizottságok** feladata a háborús és más bűncselekményeket elkövetett közszereplők kiszűrése volt. Ezt követte az ún. **B-listázás**, majd pedig az 1946. május 19-én kihirdetett 5000/1946-os kormányrendelet, amely félrevezető módon „*Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések tárgyában*” címet kapta, minthogy ebben számszerű célként fogalmazódott meg a köztisztviselők számának 10%-os csökkentése az 1938. évi szinthez képest. A fegyverszüneti egyezményre való hivatkozással a debreceni Ideiglenes Kormány még 1945 februárjában elrendelte³, hogy „meg kell semmisíteni a könyvnyomdák, könyvkiadó vállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában levő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap,

Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt.

^a A háború végén közel 300 ezer magyar állampolgár sodródott Ausztriába és Németországba, akik közül 1946-ban – a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével – kb. 260 ezren visszatértek, így kb. 40 ezerre becsülhető azok száma, akik elmenekültek.

^b 1945 januárjától 1950 tavaszáig az ország több nagyvárosában működtek népbíróságok. Soós Mihály kutatásai szerint 59 429 fő került a népbíróságok elé és 55 322 fő ügye le is zárult. A népbíróságok 26 997 főt elítéltek, 14 727 főt felmentettek, 12 644 fő ügye pedig más módon zárult (ld. www.wikipédia.hu 2016. júl. 8-i letöltés). Kiszely (2000) szerint a népbíróságok 447 halálos ítéletet hoztak és 189-et végre is hajtottak (id. mű 26. o.). Pritz (2011) a fentiekől némileg eltérő adatokat közölt.

hirdetmény, röplap, képes ábrázolat stb.), tekintet nélkül arra, hogy az a magyar vagy más nyelven jelent meg.”⁴

Summa summarum, a társadalmi élet öt legfontosabb dimenziójában – vagyis a politikában, a gazdaságban, a hadseregben, az egyházak élén és a kultúrában – nagyjából egyidejűleg ment végbe az elitcsere. Esetenként úgy, hogy a régi elit képviselőinek a neve is törlődött a történelmi emlékezetből. Példa erre Nagykovácsy Milenkó, szerb származású budapesti kereskedő, az egykori Úttörőáruház jogelődjének tulajdonosa, aki 1941-ben az ország legmagasabb jövedelmű adófizetője volt, a Festecsics család fejét is megelőzve a listán. Éves jövedelme meghaladta az 1 millió pengőt (2017. évi árszinten \approx 826 millió Ft). Ehhez képest vagyona szerényebb volt, csak 5,2 millió pengő. De a mai olvasóknak a listán szereplő többi név sem csenghet ismerősen.

A 10 LEGMAGASABB JÖVEDELMŰ ADÓFIZETŐ LISTÁJA 1941-BEN

Név/Foglalkozás	Életkor (év)	Vagyon (Pengő)	Éves jövedelem (Pengő)	Halálának éve
Nagykovácsy Milenkó kereskedő	58	5 196 593	1 022 061	1965
Festecsics György Tasziló József herceg, földbirtokos	59	12 073 086	797 150	1941
Hatschek János gyáros*	?	578 795	669 395	?
Dreher Jenő földbirtokos, gyáros	68	14 816 953	649 819	1949
Chorin Ferenc, Dr. gyáros	62	9 940 900	620 866	1964
Károlyi László gróf hagyatéka	már nem élt	13 913 194	544 782	1936
Özv. Gróf Károlyi Józsefné földbirtokos	43	9 154 026	526 437	1977
Fellner Pár gyáros	??	4 648 313	514 557	??
Semsey László, gróf, Dr. földbirtokos	71	6 803 113	486 277	1943
Wenckheim József, gróf, földbirtokos	64	7 839 727	468 766	1952

Megjegyzés: * Nyergesújfalui cementgyárán (Eternit Művek) kívül Vöhleburgban és Gmudenben is voltak gyárjai, továbbá főrészesvényese volt a Prága melletti Beránban működő palagyrának is.

Forrás: A Magyar Királyi Adóhivatal adatait átvéve Zentay Dezső: Beszélő számok c. könyve évente publikált a fenti hasonló rangsort. Újraközölte Szakonyi (2018) 153.o.

De nem pusztán helycsere történt: a magyar történelemben soha nem látott módon kiegyenlítődtek a családi jövedelmek és vagyonok. Az új elit jelentős politikai hatalmat koncentrált a kezében, de anyagi értelemben nem vált az átlagtól nagyon elkülönült módon és

mértékben tehetőség. **Az 1945-ös elítváltásnak ez az egyenlősítő hatása még évtizedekkel az 1989/90-es rendszerváltás után is mérhető volt.**

Az állami vagyon mérete 1945 tavaszán. Bár a II. világháború a vállalati struktúrát nagymértékben szétzilálta, a békeidőszak kezdetén a foglalkoztatottak 10%-a dolgozott az állami szektorban. Ugyanez volt az arány az iparon belül is.⁵ Állami tulajdonban volt

- a Posta,
- a Magyar Királyi Postatakarékpénztár^a,
- a MÁV,
- a diósgyőri Magyar kir. Vas-, Acél- és Gépgyárak (MÁVAG^b),
- a Magyar Állami Kőszénbányászat komlói üzeme,
- a recski Magyar Királyi Állami Mátrabánya^c,
- a budapesti ELMŰ, néhány városi hőerőmű (Diósgyőr, Győr és Komló), a Magyar Dunántúli Villamossági Rt. és a Győri Ipartelepek Rt.,^d
- a MAHART^e, valamint
- állami erdők^f, több ménesbirtok^g és nagyszámú mezőgazdasági ingatlan.

Formálisan nem lehetett állami tulajdonnak tekinteni, a gyakorlatban azonban az államapparátus igazgatása alatt álltak az önkormányzatok és a közalapítványok érdekeltiségébe tartozó vállalatok és intézmények. Jogi értelemben 1925 óta állami zárlat volt a volt királyi család alapítványi vagyonára is. Ezt a vagyon természetesen a kommunista

^a Ennek keretében működött 1924-től a pesti Királyi Zálogház is.

^b 1945-re a MÁVAG a Weiss Manfréd Acél- és Fémművekkel egyetemben az ország legfontosabb hadiüzemévé vált. Mozdonyt, harckocsit, lövegeket és repülőgépeket is gyártottak. A MÁVAG-ról 1945-ben leválasztották a tulajdonában lévő bányákat, amelyek az állami Magyar Szénbányászati Rt. részévé váltak.

^c A nemesfémhánya az 1830-as évektől 1926-ig hazai vállalkozók, utoljára a Schmidt-testvérek tulajdonában volt. A magyar állam 1926. december 1-én kötött adásvételi szerződést a Schmidt testvérekkel, vagyis a Parádi Bányatársulattal. Az üzemet a tulajdonosok 5 Mrd koronáért (≈ 300 M Ft) adták el. Ezt követően Magyar Királyi Állami Mátrabánya néven folyt tovább a bányászkodás. 1945 februárjában az üzem 70 dolgozóval kezdte meg működését, napi 200 tonna kitermelésével indult meg újra a termelés.

^d A háború során visszacsatolt területeken is több helyütt állami cégek biztosították a villamosenergia-ellátást. Így jött létre – például – a Székelyföldi Villamossági Rt., amelyben az állam részesedése 60% volt. Voszka (2018) 71. o.

^e A cég 1936-ban úgy került köztulajdonba, hogy a Kincstár és a MÁV közösen gyakorolta az irányítást a pénzügyi gondokkal küszködő részvénytársaságnál. Voszka (2018) 71. o.

^f Pontos adat csak 1928-ból van. Akkor az összes erdőterület 4%-a volt állami, 6%-a pedig községi és törvényhatósági. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/334.html> Ld. még Honvári (2003) 436. o.

^g Ezek közül Kisbér, Mezőhegyes és Bábolna voltak a legfontosabbak.

rendszer sem kívánta visszajuttatni, tehát *de facto* ez is az állami vagyon része volt.⁶ Ezzel szemben a Weiss-Kornfeld-Chorin-Mauthner családok papíron visszakapták vagyonukat, miután 1945 nyarán az ideiglenes kormány hatálytalanította a Gestapóval kötött szerződést.⁷ Valójában azonban szinte semmit sem kaptak vissza. A családok vezető tagjai nem térhettek vissza Magyarországra, a szénbányászatra és a nehéziparra vonatkozó 1946. évi első államosítási törvények pedig a családi vagyon gazdasági alapjait vonták el.

2. Politikai konszenzus a nagyvállalatok államosítása ügyében

„Magyarországon olyan babonák vannak, hogy az államosítás a lerombolt országban káros, hogy így nem lehet kölcsönt kapni stb. Mindez nem igaz. Európa-szerte nagy államosítások vannak (...). A Szociáldemokrata Párt testvérpártjai egész Európában ezeket az elveket vallják, bízunk benne, hogy a magyar szociáldemokrácia méltón meg fogja állni helyét az államosítási harcban, s ezzel biztosítja Magyarország helyét a haladó Európában.”

Szalai Sándor: „Államosítási babonák”,
Népszava, 1945. dec. 13.⁸

Az ipar és az alapvető közszolgáltató vállalatok államosítása Magyarországon nem pusztán azért ment végbe, mert az ország a szovjet érdekszférába került, noha az is igaz, hogy az államosítás magyar módszerei nem sokban különböztek a szovjet befolyási övezetbe került szomszéd országok gyakorlatától.^a 1952-re a magyar ipar termelésén belül a szocialista szektor aránya 97% volt, 1-2 százalékpontnyi különbségtől eltekintve éppen annyi, mint Albániától Romániáig bárhol másutt. Ennél egy árnyalattal színesebb volt a kép a kereskedelemben, mert ott a szocialista szektor arányára vonatkozó magyar adat 82%-os volt, ami nagyjából középértéke volt az 54%-os NDK, illetve 98%-os bolgár adatnak.

1945 után a vezető nyugat-európai tőkés országokban is rátette a kezét az állam a kulcsiparágakra (pl. Ausztria^b, Anglia^c, Franciaország^d, Hollandia esetében). Ennek a fejleménynek a jelentőségét és várható következményeit az Atlanti-óceán másik partján világosan látták a kortárs elemzők is.⁹ Ugyanakkor Magyarországon a nem-kommunista

^a A jelen tanulmány egyáltalán nem foglalkozik a földosztással és a tágabb értelemben vett mezőgazdaság államosításával, ami 1948 *előtt* történt, továbbá a szolgáltató szektor és a lakóingatlanok államosításával, ami 1949 után teljesebben ki. Mindezekről részletesen ld. Mihályi (2015b,c).

^b 1946-ben 71 nagyobb cég került államosításra, főként a vas- és acéliparban, a vegyiparban és a bányászatban. 1947-ben a három legnagyobb bank és a villamosenergia-ipar 85%-a került állami kézbe.

^c Nagy-Britanniában az 1945-ben hatalomra került Munkáspárt államosította a szénbányákat, az acélgyártást, a vasúti és légit közlekedést, a közúti szállítást jelentős részét, a gáz, a villany, a víz- és telekommunikációs szolgáltatásokat nyújtó cégeket, továbbá a Bank of England-et. Az angol baloldal vezetői őszintén meg voltak győződve arról, hogy ezek a lépések elengedhetetlenek a növekedés beindítása, a teljes foglalkoztatottság és az árstabilitás eléréséhez.

^d A De Gaulle által irányított Franciaországban 1945-ben ült össze az Alkotmányozó nemzetgyűlés. A kommunisták voltak többségben, de a tábornok pártja szocialistákkal és a kereszténydemokratákkal koalícióban alakított kormányt. Mindezen pártok teljes egyetértésével államosították a szénbányászatot, a közlekedést, a hadiipart és sok bankot, valamint a Renault műveket (arra hivatkozva, hogy a vizsgálati fogságban elhunyt Louis Renault a háború alatt kollaborált a németekkel).

baloldali pártok – mint a fenti mottóból is kitűnik – nagy nyomatékkel éppen a nyugat-európai mintára hivatkozva látták indokoltnak az MKP államosítási terveit. Ez tehát az egyik magyarázata annak, hogy ezekben az években az akkor még viszonylag normális feltételek közepette a Magyarországon működő polgári pártok szinte mindegyike, tehát a Kisgazda Párt, a Radikális Párt és a Barankovics István vezette Néppárt is indokoltnak tartotta az államosítást.¹⁰ A politikai közhangulat Nyugat-Európában is csak pár évvel később, 1948-tól kezdett el változni.^a És volt még egy nyomós érv, amire könnyű volt látszólag hitelesen hivatkozni Magyarországon: a szovjet állami ipar példája. 1946 tavaszán éppen ezzel érvelt Gerő Ernő az MKP Politikai Akadémiáján tartott, alapos és terjedelmes előadásában: „A szovjet hadiipar (...) jól dolgozott és olcsón termelt. Ha ez nem így lett volna, akkor a Szovjetunió nem tudta volna megfékezni a fasiszta hadsereget.”¹¹

Kevésbé köztudott, hogy 1945 előtt a széles választói tömegeket megszólítani tudó magyar nyilas és fasiszta pártok valóban „nemzeti szocialista” mozgalmak voltak, ahol mind a két jelző fontos üzenet-értékkel bírt.¹² Ezek a szervezetek „irányított gazdálkodás”-t, a „hitelélet irányítás”-át, „földreform”-ot, „termelő szövetkezetek”-et, a „hadiipar és a nagy energiaforrások államosítását” követelték.^b Szálasi Ferenc sajátos ideológiája, a **hungarizmus** egyike volt a tervgazdálkodáson alapuló, anti-feudális, anti-kapitalista szocializmus koncepcióknak^c, amiben minden fontosabb elem benne foglaltatott: az árak, a bérek és a nyugdíjak központi megállapítása, a szükségletek központi megszabása. Szálasi arról beszélt és írt, hogy nemcsak a zsidó tőkésektől, bankároktól, földbirtokosoktól kell elvenni, ami nekik nem jár, hanem ugyanígy kell eljárni a nem-zsidó tulajdonosokkal szemben: államosítani kell a bankokat, a gyárakat, a föld azé legyen, aki megműveli stb.¹³ A fasiszta pártokat ugyan 1945-ben mind betiltották, Szálasi kivégezték, de közgazdasági nézeteik nyilván nem tűntek el nyomtalanul a társadalomból.

^a Friedrich Hayek, az *Út a szolgáshoz* (1944, 1991) című nagyszerű könyvének sokkal későbbi, az amerikai kiadáshoz írt előszavában ezt így magyarázta: „(A)z a fajta túlfűtött szocializmus, amellyel szemben elsősorban érvelek – az a szervezett mozgalom tehát, amely a gazdasági élet tudatos szervezésének előmozdítását célozza az államnak, mint a termelési eszközök tulajdonosának a vezetésével Nyugaton csaknem teljességgel halott. Az ilyen értelmű szocializmus évszázada alighanem úgy 1948 táján véget ért. Sok illúziójának még a szocialista vezetők is búcsút mondtak, s maga a kifejezés az Egyesült Államokban és másutt is igen sokat veszített vonzóerejéből.” (viii. o.) Köznapiabb megfogalmazással azt mondhatjuk: 1947-ben kitört a hidegháború, és ezzel minden korábbi elmélet új megvilágításba került.

^b A fenti mondatban idézőjelbe tett kifejezések szó szerinti átvételek a Nyilaskeresztes Párt 1939. évi programjából. ld. http://hu.metapedia.org/wiki/A_nyilaskeresztes_p%C3%A1rt_programja

^c A hungarizmus kifejezést Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök használta először még az 1918-as őszirózsás forradalom előtt, s az ő tevékenysége nyomán honosodott meg a közéletben.

Összességében tehát elmondható, hogy az államosítások 1945-öt közvetlenül követően, valamennyi számottevő politikai erő őszinte egyetértésével történtek.

* * * * *

Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy az iparban és az építőiparban végrehajtott vállalat-államosításnak, illetve a magántőke korlátozásának Magyarországon hét jogi formája volt.

1. A Szovjetunió hadikárpótlásként és saját közvetlen katonai szükségleteinek kielégítése érdekében már a hadműveletek során^a kisajátított több mint 400 - korábban német kézen volt - vállalatot és több száz ingatlant is. Azt ugyanis már a jaltai megállapodás 1945 februárjában rögzítette, hogy Kelet-Európában – és így Magyarországon is – minden német vagyon (pontosabban: aktívum) automatikusan szovjet tulajdonba megy át.^b Ez történt a Chorin-Weiss stb. családok vagyonával is, amit a németek közös zsarolás útján szereztek meg (ld. feljebb).^c Egyes német (osztrák) tulajdonú üzemeket viszont leszereltek, a gépeket pedig kiszállították a Szovjetunióba. Esetenként ugyanez történt más győztes hatalmak tulajdonával is.^d
2. A szovjet hadsereg által kontrollált területeken a nagyobb cégeknél sorra alakult az **üzemi bizottságok** (ÜB). Az alkalmazottak számától függően – előbb 50, később 20 fő feletti létszám esetében - képviselőik részt vehettek a cég igazgatósági ülésein, betekintheztek a vállalat üzleti könyveibe. Az ÜB tagjait a szakszervezetek választották, így abba szociáldemokraták mellett nagy részben kommunista munkavállalók kerültek. Az

^a Ez történt – például – a kispesti Hofherr-Schranz-Clayton Shuttleworth Magyar Gépgyár Művek Rt. (későbbi nevén: *Vörös Csillag Traktorgyár*) esetében, amely akkor mezőgazdasági gépgyár volt, de a gyárat 1945 januárjában lefoglaló Vörös Hadsereg tankjavító műhelynek használta. Kántor (2012a).

^b Ez történt – például – a pécsi szénbányákkal, amelyek az Anschluss után az osztrák tulajdonú Első Duna Gőzhajózási Társaság tulajdonából előbb a Reichswerke Hermann Göring portfoliójába kerültek, onnan pedig a Magyar-Szovjet Hajózási Rt.-hez.

^c Az viszont bonyolító tényező volt, hogy a legtöbb vállalat esetében a német tulajdon nem volt 100%-os - a részvények és üzletrészek egy része magyar kézben volt. 1945 tavaszán a Vörös Hadsereg ún. gazdasági tisztí bizottságai a nagy magyar bankok trezorjaiból begyűjtöttek egy nagy halom vállalati részvényt - és mellesleg műkincseket is. A birtokbavétel és a jogi rendezés nem egy csapásra történt. Az ügyek jogi rendezése csak 1949 nyarán zárult le. Szívós – Uzoni (1992), Honvári (2013).

^d 1945 tavaszán ez történt – például – a belga-luxemburgi közös tulajdonban álló Felten és Guillaume Kábel-, Sodrony és Sodronykötélgár Rt. budapesti üzemével is. Kántor (2010).

ÜB beleszólhathatott a munkavégzéssel kapcsolatos valamennyi kérdésbe, például a munkabérrel, a munka- és szabadságidővel kapcsolatos ügyekbe. Emellett a cégvezetésnek tájékoztatni kellett őket a munkavállalók közös gazdasági és jóléti ügyeiről, például családvédelmi, balesetmegelőzési, valamint fegyelmi esetekről is. 1948 után az ÜB-ék elsorvadtak.

3. A háború befejeztével nem szűnt meg a hadigazdálkodás logikájára épülő állami intervenció sem. 1945 második felében még a korábbiaknál is szélesebb kört fogott át a központi anyaggazdálkodás. A legfőbb iparágak, az alapvető fogyasztási cikkek termelése állami rendelkezésre, állami nyersanyag-kiutalás alapján történt. 1946. január 1-től – még a júniusban elfogadott, visszamenőleges hatályú, kártalanítást kilátásban helyező államosítási törvény^a előtt – a szénbányák már ténylegesen állami irányítás alatt álltak.¹⁴ 1946 tavaszán a gyáripár bevételeinek 76%-a állami forrásból származott.¹⁵ Az állam viszont nem tudott mással fizetni, mint egyre csökkenő értékkel bíró papírpénzzel. A banki hitelezés is állami forrásból történt. 1945 végén a részvénytársasági nagy bankok forrásai 90%-ban, 1946-ban pedig 76%-ban jegybankhitelből származtak.¹⁶
4. A kommunisták kezdeményezésére 1946. december 1-ével a jóvátételi kötelezettségekre hivatkozva, a kormányzat átmeneti időszakra állami kezelésbe vette az ország öt legfontosabb nehézipari üzemét. Ez elvileg a tulajdonjogot nem érintette, gyakorlatilag azonban egyenértékű volt az államosítással, viszont azzal a jogi előnnyel járt, hogy a kormánynak nem volt szüksége az országgyűlés törvényhozói beleegyezését kérni, mindent el lehetett „intézni” rendeleti úton.¹⁷
5. Később a Magyar Állam törvényekkel és rendeletekkel egyszerűen kisajátította a magántőkét, szélsőségesen korlátozta, vagy egyenesen megtiltotta működését. Az előző mondatban szereplő „egyszerűen” szó nagyon is helyénvaló. A legtöbb esetben ugyanis a törvény csak annyit mondott, hogy

„Részvénytársaság alakjában működő vállalatnál (...) az állami tulajdonba vétel úgy történik, hogy a vállalatok részvényeit a részvények birtokosa (bírlalója) a jelen törvény hatálybalépésének napjától számított 60 nap alatt köteles az iparügyi miniszterhez elismervény ellenében

^a Érdekes módon a szénbányászat államosításáról szóló 1946. évi XIII. tc. preambulumban a közelmúlt államosítási példái (Csehszlovákia, Lengyelország) *expressis verbis* említésre kerültek.

beszolgáltatni. Ha a részvény birtokosa (bírlalója) az ország területén kívül tartózkodik, a részvényt a legközelebbi magyar külképviseleti hatósághoz kell beszolgáltatni.”^a

Az államosított, illetve állami kezelésbe vett vállalatokat először állami holdingok (Magyar Állami Szénbányák, Nehézipari Központ) kezelték. Később az államosított vállalatok többsége egy generális, 47 §-ból álló törvénnyel „nemzeti vállalat”-tá¹⁸, illetve „községi vállalat”-tá – vagyis önkormányzati tulajdonú céggé - alakult át.¹⁹

MI AZ A „NEMZETI VÁLLALAT”?

A nemzeti vállalatokról szóló 1948. évi XXXVII. törvény gyakorlatilag megszüntette a hagyományos cégformákat (rt., kft.), és létrehozta a nemzeti vállalatot (N.V.), ami *korlátolt és korlátlan felelősségű* nemzeti vállalatot különböztetett meg, annak függvényében, hogy az adott cégben volt-e külföldi részesedés. A 100%-ban állami kézben lévő vállalatok igazgatóit/vezérigazgatóit az illetékes miniszter nevezhette ki, és a szabályozásban biztosították, hogy külföldiek ne avatkozassanak bele a vállalat működésébe. A korlátolt felelősségű – vagyis részben külföldi tulajdonban álló - nemzeti vállalatok esetében fenntartották a lehetőségét annak, hogy a magyar állam növelje a részesedését, és ezáltal az teljes jogú nemzeti vállalattá váljon. Utóbbi, mint elérendő cél fogalmazták meg.

A nemzeti vállalatok kialakítása során a kormányzat a szovjet mintákra támaszkodva megkezdte a magyar ipar vállalatainak *profilizálás*át is. Ennek lényege, hogy egy adott gyártási ágban lehetőség szerint egy, esetleg kettő üzem legyen, mely kizárólag egy adott termék gyártásával foglalkozik. Az új nemzeti vállalatok létesítésének lehetőségének három fő fajtáját lehetett elkülöníteni. Első esetben egy vállalat csupán társasági formát váltott (pl.: Röck István Gépgyár Rt. - Röck István Gépgyár N.V.). A második esetben több vállalat összevonásával jött létre egy új N. V. A harmadik esetben pedig egy vállalat különböző telephelyei önállósulnak és egyikük, mint jogutód ideiglenesen intézték a szétválás lebonyolítását. Utóbbi eset következtében a korábbi széles vertikumú óriásvállalatokat, melyek szerteágazó profiljuk miatt nem illeszkedtek az új környezetbe (Ganz, Rima, MÁVAG) feldarabolták.²⁰

Számos esetben a jogalkotó **kártalanítást** is ígért^b, esetenként ennek még határidőt is szabott. Ez történt – például – a szénbányászat esetében, ahol azután egy két paragrafusból álló külön törvényben ezt a határidőt egy évvel még meg is hosszabbították.²¹ Más kérdés, hogy a meghosszabbított határidőt sem tartotta be a Magyar Állam.

^a Ld. például az 1948. évi XIII. tv. 4.§. (1) bekezdését. Technikai értelemben egyébként számos iparágban – így például a szénbányászatban is – a cégek állami kezelésbe vétele 6-10 hónappal megelőzte a törvény úján elrendezett államosítást.

^b Egész Kelet-Európában hasonló volt az általános gyakorlat. A német (illetve egyes magyar) tulajdon államosítása esetén nem járt semmiféle kártérítés, minden más esetben azonban a meghirdetett törvényekben szerepelt a kártérítés ígérete. Lengyelországban a terv az volt, hogy 1 éven belül kifizetik a kártérítést, Csehszlovákiában 3%-os kamatozású államkötvényt ígértek, és létre is hozták e célból egy „Államosított Gazdaság Alapja” nevű kötvénykibocsátó intézményt. Fonyad (1949).

6. Külön törvény intézkedett arról, hogy külföldön tartózkodó magyar állampolgárok megfoszthatók az állampolgárságuktól, ha hívásra nem térnek haza, ezután pedig vagyonukat elkobozzák.²²
7. A földreform mintegy 1,5 millió katasztrális hold igénybe vett területet juttatott az állam kezébe: erdőket, tan- és mintagazdaságokat, állami tógazdaságokat és nádüzemeket. 1945 végén a több mint 1 millió ha állami erdőbirtok igazgatására új állami vállalatot alapítottak *Magyar Állami Erdőgazdasági Üzemek* (MÁLLERD) néven.²³ Az elvett földbirtokokkal együtt kb. 500 malom, szeszgyár, mezőgazdasági ipari üzem és 175 különféle kisüzemi szövetkezeti is az állam tulajdonába került.²⁴

3. *Elhagyott Javak Kormánybiztossága*

Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága (EJK) a Miniszterelnökséghez tartozó szervezet volt 1945 és 1948 között.²⁵ Általánosságban elhagyott javaknak számítottak azok a javak, amelyek a háborús viszonyok következtében kikerültek a tulajdonos birtokából, vagy ellenőrzése alól; ezeket be kellett jelenteni a kormánybiztosságnak.²⁶ Ebbe a kategóriába került minden cég és vagyontárgy, ami úgy vált „elhagyottá”, hogy tulajdonosa Nyugatra menekült. Erre sok tízezer példa volt.

1948-ban a jogalkotó leszűkítette a fogalmat azokra a javakra, amelyeknek „a tulajdonosa az 1939. szeptember 2. és 1945. évi április hó 4. napja között az ország területéről Németországba, vagy a németek által megszállt valamely más ország területére, vagy pedig fasisztabarát felfogásból kifolyólag bármely külföldi állam területére távozott, s nem tért vissza.”²⁷

A koalíciós alkuk nyomán az újonnan alakult vagyonkezelő szervezetet az FKgP irányította, ők nevezték ki a legfőbb vezetőket.^a A hivatal hatásköre a háború következtében otthonukat vagy megélhetésüket elvesztett személyek megsegítése, az elhagyott ingatlanok, vállalatok felügyelete, fenntartása, működésbe helyezése, a károsultak részbeni kárpótlása volt. Első vezetője, mint kormánybiztos a debreceni Ideiglenes kormánnyal együttműködő Balogh István – egyházi nevén Balogh páter – volt, aki államtitkári besorolást élvezett. Amikor a debreceni kormány Budapestre költözött a belváros egyik épen maradt épületében, a Magyar utcai Maison Frida-házban rendezkedett be a hivatal.²⁸ A kormánybiztosság fenntartási költségeit az általa üzembe helyezett vállalatok jövedelmeiből fedezte. A szervezet munkáját a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai, a Szakszervezeti Tanács, az illetékes minisztériumok, gyámhatóságok, a székesfővárosi árvaszék, a belügyminisztérium gyámügyi osztály küldötteiből álló Elnöki Tanács ellenőrizte, segítette. Az erőviszonyok változásával, később az EJK is az MKP irányítása alá került. Így – például – a kommunista Nógrádi Sándort 1947 decemberében kinevezték az EJK Elnöki Tanácsának elnökévé.

A szervezet tevékenységéről viszonylag kevés információ áll rendelkezésre, mivel a Kormánybiztosság levéltári anyaga 1956 novemberében az Országos Levéltárban megsemmisült.²⁹ Pedig nem kis erőt képviselt a szervezet: kezdetben 83, később 65

^a Az apparátus első vezetője Andaházi-Kasnya Béla kispasztor politikus (eredetileg festőművész) volt, aki a Tanácsköztársaság idején a Művészeti és Múzeumi Direktórium köztulajdonba vett műkincsek összegyűjtését végző brigád tagja volt.

kormánybiztosi megbízott működött mintegy 400 beosztott munkaerővel. A Kormánybiztosság működésének három évében 133 ezer (!) aktát iktatott.

Milyen tevékenységükről van tudomásunk?

1. 1945 novemberében a Minisztertanács hatáskörükbe utalta a Postatakarékpénztárnál az ún. zsidó letéti számlán kezelt 206 millió pengőnek az igényjogosultak részére történő kiutalását, illetve értékálló kezelését.
2. Ugyancsak az EJK-hoz tartoztak a Magyar Általános Hitelbanknál, bérelt safekben megőrzésként elhelyezett elhagyott arany és ezüst tárgyak, ékszerek és más ömlesztve tárolt levélbélyeg gyűjtemények, másrészt a Borsod-Miskolci Hitelbank által a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban megőrzésre felküldött különféle zsidóeredetű értékek, továbbá a Postatakarékpénztárból megőrzés és kezelés céljából átvett képek, szőnyegek és egyéb lakberendezési tárgyak.
3. Talán az EJK egyik utolsó fontos, vállalati tranzakciója lehetett a hévízi Festetics-vagyon^a államosítása 1948 márciusában. Ez érintette a hévízi és a keszthelyi kastélyt, a hévízi fürdőt, a szállodákat, a bérbe adott cukrászdákat és éttermeket, a könyvtárat – mindent.³⁰ A tranzakció során a család megbízottját, egy bizonyos Lénárd János nevű ügyvédet a gazdasági rendőrség letartóztatta azzal a váddal, hogy ékszereket csempészett ki Ausztriába.

Mint már említettük, kezdetben a szervezet egyik legfontosabb tevékenysége az volt, hogy a budai nagy értékű, egykor arisztokraták és nagytőkések által tulajdonolt kastélyokra^b, villákra rá tegye a kezét, majd pedig döntsön a felhasználásról, esetleg arról, hogy magánszemélyeknek kiutalja ezeket.^c Az állami kezelésbe vett „elhagyott javak” közül a

^a Az 1941-ben, apja halálakor Festetics (IV.) György Pál Tasziló herceg 1 éves volt, de akkor vagyont és jövedelmeket örökölt, hogy éves jövedelme alapján az ország második leggazdagabb emberének számított. Természetesen a herceg még 1945-ben is kiskorú volt, ügyeit édesanyja intézte. Rubicon, 2015. 11. sz., Szakonyi (2018).

^b Így került állami kézbe a horpácsi Széchenyi kastély [<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/sopronhorpacs-ECBC/a-kastely-es-parkja-EF10/>], az Esterházy család tatai szállodája [<http://mandadb.hu/tart/mcitem/620849>] stb.

^c Álljon itt két érdekes példa: Az Orbán-hegyi Páger-villát az EJK Balázs Béla filmsztétának utalta ki [<http://www.eredetimiép.hu/fuggetlenseg/2009/februar/06/14.htm>]. A budai, Szemlőhegy utcai óriás villát, amely Habsburg József Ferenc és Anna szász királyi hercegnő tulajdonában volt, az EJK abból a célból adta oda a Budapesti Elektromos Műveknek, hogy az munkás-szanatóriumot rendezzen be. Ez lett azután a József Attila

nagyobb értéket képviselő festményeket, szobrokat elvileg átadták a múzeumoknak, de ezek közül is több minden vándorolt magánkézbe. A kor neves műgyűjtői ebben az átmeneti időszakban alapozták meg műtárgygyűjteményüket.^a Arra is volt példa, hogy az EJK szolgáltató üzemeket államosított^b, és arra is, hogy a szovjet megszálló hatóságoktól vett át működő üzemet.^c

A kormánybiztosság 1948-ban átadta helyét az elhagyott Javak Felszámoló Bizottságának³¹, amely 1948 végén szűnt meg, jogutóda a Pénzügyminisztérium Elhagyott Javakat Felszámoló Ügyosztálya lett. Ettől kezdve az „elhagyott” villákat – Vas Zoltán felügyelete és irányítása mellett – az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) foglalta le és osztogatta. A menekülő családok az államvédelmisektől 250-800 ezer Ft közötti összegért vásárolhattak maguknak útlevelet, s emellett a szabadság fejében rendszerint még a lakásukat, villájukat, bútorikat és egyéb vagyontárgyaikat is át kellett adniuk.

Szanatórium [http://real-eod.mtak.hu/4800/1/Tanulmanyok_2007_21_Nagy_Villabol_korhazat.pdf]. Az épületet az 1994-es privatizáció nyomán Várszegi Gábor vásárolta meg, és ott működtette Grenada állam Tiszteletbeli Konzulátusát.

^a Balogh páter „másodállásban” a külföldre irányuló állami mű-tárgykivitel lebonnyító állami vállalat, az *Artex* egyik alapítójaként és vezetőjeként is gyarapította-alakította saját kollekciónját. Mravik (2004).

^b Például a budapesti Csata utca 29. szám alatt található Mercedesz-garázst. <http://magyarjarmu.hu/helyszinek/budapest-xiii-kerulet-csata-utca-29/>.

^c Ez történt a hódmezővásárhelyi Hódiköt üzem esetében még 1945 májusában [http://nlvk.hu/hod-wiki/-/wiki/HodWiki/H%C3%93DIK%C3%96T/pop_up;jsessionid=9B5A94C27F0E84D3DEF750D9B34CC88B], a budapesti Danuvia gyárral 1947 márciusában stb. A Hungária Jacquard szövőgyárat, mint volt német tulajdont ugyancsak az EJK vette kezelésbe, de az eredeti német tulajdonosoknak sikerült „kiigényelniük” és 1945 novemberétől 8 hónapig tovább működtették. Ekkor szovjet kezelésbe került, majd 1952-ben visszaadták a magyar államnak [http://www.lazarky.hu/08pub/111_2012_02-03_pdf/95_Selyemipar.pdf].

4. A pénzüzetek államosítása

„Nekünk, kommunistáknak szent a magántulajdon, de csak a kisemberek magántulajdona. (...) A nagybankok évenként több mint 250 millió forintot keresnek. Mi azt akarjuk, hogy ez a hatalmas összeg ne a bankárok zsebeibe vándoroljon, hanem az állam pénztárába és az állam használhassa fel a dolgozók életszínvonalának felemelésére.”

Farkas Mihály beszéde a Röck Gépgyárban, 1947. május 16.³²

A hivatalos propaganda a gazdaság újjáépítésének gyorsítása és a kis- és középvállalatok érdekében történő intézkedésként próbálta meg beállítani a bankok kisajátítását: „Nem lehet meggyorsítani gazdasági életünk talpra állítását, ha tűrjük a nagybankok harácsolását, ami gyakran lehetetlenné teszi a kisiparos, a kiskereskedő számára, hogy bankkölcsönt vegyen igénybe. Elkerülhetetlenül szükséges, hogy a három legnagyobb bankot, mely iparunk és kereskedelmünk zömét tartja kézben, államosítsuk” - jelentette ki Rákosi Mátyás 1947. május 9-én, a Láng-gyárban tartott nagygyűlésen.³³

Ezt követően – a Tanácsköztársaság idején kipróbált eljárásrend szerint - 1947 nyarán biztosokat neveztek ki a jelentősebb pénzüzetek élére, majd a november 21-22.-i ülésén az Országgyűlés is megszavazta a minisztertanács szeptemberben^a elfogadott törvényjavaslatát a nagybankok államosításáról.³⁴ Ezt a törvényt részben persze opportunizmusból, de elvi egyetértésből is fakadóan még a legnagyobb akkori ellenzéki párt, a kereszténydemokrata képviselők többsége is megszavazta. Márpedig ez a határozat nem csupán a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, a Magyar Általános Hitelbank, a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, a Belvárosi Takarékpénztár, az Angol-Magyar Bank, a Dunavölgyi Bank és a Községi Takarékpénztár magyar magánosok kezében lévő részvényeinek állami tulajdonba vételéről szólt. Az érdekeltségi körükbe tartozó ipari és kereskedelmi hálózatok is állami kézbe jutottak - a bankokban tartalékkolt tőke pedig állami kezelésbe. Ez a törvény december 1-én lépett hatályba.³⁵

A többi bank sorsa is ez lett a későbbiekben, illetve néhány a felszámolás – korabeli kifejezéssel: **racionalizálás** - útjára került. Az MNB és más kereskedelmi bankok részvényei még hosszú időn át külföldi tulajdonban maradtak. Miután a részvények fizikai értelemben is

^a Ez a döntés pár héttel az 1947. augusztus 31-i, ún. kékcédulás választás után történt.

külföldön voltak, a Magyar Állam ezekhez csak a tulajdonosok egyetértésével tudott volna hozzáférni. Ezért jogszerűen felszámolni sem lehetett ezeket a bankokat. Ez volt az egyik oka annak, hogy 1945-től két évtizeden át a magyar állam a külfölddel való tranzakciók lebonyolítását a 100%-ban állami tulajdonban álló Pénzügyi Központon keresztül hajtotta végre. A külföldön ragadt MNB részvényeket 1967-ben vásárolta meg a Magyar Állam, aminek nyomán a központi bank ismét részvénytársasági formát öltött.³⁶

Egyes esetekben az államosítás jogi értelemben nem volt minden tekintetben egyszerű és gyorsan lezárható. Az MNB mellett jó példa erre az első magyar bank, az 1841-ben megalapított, Pesti Kereskedelmi Bank 1947-ben eldöntött államosítása, amely jogi értelemben csak 2002-ben (!) zárult le. Ekkor törölték a pénzügyet a cégjegyzékből. Nem azért, mert elfeledkeztek róla, hanem azért, mert ilyen sokáig tartott a követelésekről és a tartozásokról folyó nemzetközi jogi vita. Ha ezeket a bankokat jogi értelemben is felszámolták volna, akkor korábbi külföldi adósságaik a Magyar Államra szálltak volna át.³⁷ Miután az állam nem volt képes a magántulajdonú bankok összes részvényét (100%) megszerezni, a cégbíróságok a bankokat nem tudták törölni a cégjegyzékből. Egy 1977-ben készült kimutatás szerint 18 egykori magánbank maradt fenn a magyar államigazgatás részeként, mint ún. bankcsónkok. További bonyolította a jogi helyzetet, hogy ezek a pénzügyet – az 1945 előtt nyújtott ingatlanhitelek fedezeteként – egy számottevő ingatlanvagyon jelzálog-birtokosai is voltak.³⁸

A kormány 1948. április 25-én államosította az 1857-ben alapított Első Magyar Általános Biztosító Társaságot (EMABIT) és két leányvállalatát – a biztosítási piac második legnagyobb szereplőjét.³⁹ Ebből alakult ki egy évvel később, 1949 tavaszán az Állami Biztosító Nemzeti Vállalat (ÁB).^a Az 1899-ben alapított Gazdák Biztosító Szövetkezete, a piac legnagyobb szereplője úgy szűnt meg, hogy visszamenőleges, 1949. január 1-i hatállyal beolvastották az ÁB-ba.

^a Ha nem is jogfolytonosság szerint, de nevében és rövidítésében az EMABIT utódjának tekinti magát a 2007-ben alapított CIG Pannónia Életbiztosító Nyrt. leányvállalata, a CIG Pannónia Első Magyar Általános Biztosító Zrt. (EMABIT).

5. A „fordulat évéhez” vezető út

„A végén már elég szelídnek tetsző magyar szocializmus gazdaságtörténetét úgy is összefoglalhatjuk, mint amely a rendelkezésre álló 40 évből kettőt a teljes államosításra, 38-at pedig az államosítások hatásának pacifikálására fordította. Amikor mostanság a ruhánkat szaggatjuk a privatizáció miatt, ezt ne felejtsük el.”

Tömpe István (2015)⁴⁰

Közgazdasági szempontból nézve mind az inflációs időszaknak, mind az 1946 augusztusában véghezvitt valutastabilizációnak volt egy olyan mellékhatása, hogy a magáncégek egyre nagyobb adó- és hiteltartozást halmoztak fel az állammal szemben. A vállalatok mellé – valójában: fölé – kirendelt ellenőrző bizottságok lehetetlenné tették a tőkemenekítést, de az üzemek leállítását, a tőkék átcsoportosítását is. Mindez együttvéve a tőke olyan erőteljes korlátozását jelentette, ami már a tőke-kisajátítást készítette elő. Egy később született, előterjesztésében ezt a stratégiát – utólag, visszamenőlegesen - Gerő Ernő „**a tőkekisajátítás száraz útjának**” nevezte, más korabeli dokumentumok pedig úgy fogalmaztak, hogy „az ellenőrzést úgy kell fokozni, hogy lényegileg **államkapitalista szektorra** váljon az egész magántőke”.⁴¹ Hasonló megfogalmazással élt ekkortájt Friss (1946) tanulmánya is: „Azt akarjuk, hogy a vállalkozók is közreműködjenek a termelésben a maguk és a köz hasznára, s ezért el kell oszlatnunk a bizalmatlanságukat. Nem azzal persze, hogy az állam minden beavatkozástól távol tartja magát, hanem azzal, hogy pontosan leverjük a határosszlopokat, ameddig az állami beavatkozás terjed, és amelyen túl szabad mozgása van a tőkének.”⁴²

A TERVGAZDÁLKODÁS INTÉZMÉNYRENDSZERE

A folyamat megértéséhez tudni kell, hogy a gazdaság operatív irányítása kezdetben az 1945 decemberében megalakult, háromtagú Gazdasági Főtanács kezében volt. A testület tagja volt a kisgazdapárti miniszterelnök (Tildy Zoltán), a szociáldemokrata iparügyi miniszter (Bán Antal) és a kommunista közlekedésügyi miniszter (Gerő Ernő). A Főtanács operatív szerve a Titkárság volt, amelynek vezetését a – szintén kommunista párti – Vas Zoltán látta el. 1947. június 11-én a Gazdasági Főtanács jogutódaként a kormány megszervezte az Országos Tervhivatalt. Ennek első elnöke – 1947 és 1949 között – a szociáldemokrata párt balszárnyához tartozó Vajda Imre, főtitkára a kommunista Berei Andor volt. 1949-ben Vas Zoltán vette át a Tervhivatal vezetését.

Ha ezt a folyamatot a modern, angolszász fogantatású jogi-közgazdasági terminológia keretein belül kívánjuk értelmezni, akkor a „*regulatory taking*”-et tekintjük a megfelelő *terminus technicus*-nak. Ezt a nevet arra a politikára használják megnevezésül, amikor egy

ország kormányzata – a közérdekre való hivatkozással - úgy változtatja meg a gazdasági szabályozókat, hogy ennek nyomán az állam magához vonja az adott cég gazdasági tevékenysége nyomán elérhető profitot – ám ezt anélkül teszi, hogy ténylegesen a tulajdonjogot is átvénné.⁴³ Ha viszont egyszer ez az állapot létrejön, akkor a szóban forgó cég tulajdonosainak eminens érdekévé válik, hogy a nyereséget nem termelő céget az államnak önként, akár nagyon alacsony áron is értékesítse. Lényegében ez történt Magyarországon 1945 és 1948 között.

A polgári erők számára ekkor már világos volt, hogy a kötött gazdálkodás hova fog vezetni, de nem volt módjuk az ellenállásra. Egy halvány lehetőséget láttak, azt, ami az I. világháborút követően szanálás idején, végső soron bevált, nevezetesen a szanálási-rekonstrukciós-adósságtörlesztési folyamat nemzetközi ellenőrzés alá helyezését.⁴⁴ Ennek azonban az adott kül- és belpolitikai körülmények között igen csekély realitása volt. Ugyancsak esélytelen volt a hatalom visszaszerzésére vagy valamilyen közjogi kompromisszum kialakítására az emigrációban élő magyar politikusok által 1947 novemberében, Washingtonban – amerikai kormánytámogatással - felállított Magyar Nemzeti Bizottmány (MNB) is. Ennek élén Varga Béla, a Nemzetgyűlés korábbi elnöke, mint a Magyar Köztársaság ideiglenes elnöke lépett fel. Tevékenységük legitimációs alapját az 1945-ös választás eredményére építették. Ennek a szervezetnek a régi gazdasági elitből származó tagja volt Kornfeld Móricz^a és Chorin Ferenc is. Bár a Bizottmány 20 országgal létesített diplomáciai kapcsolatot, formális értelemben – mint kormány – egyszer sem ült össze.^b

^a Kornfeld soha nem tért vissza Magyarországra, 1967-ben halt meg Maurice Kornfeld névre szóló papírokkal.

^b Az MNB 1956 ősztén aktivizálta magát, de jelentős szerepe a történetekben nem volt. 1957-ben a szervezet formális is feloszlott.

6. Most már nincs megállás...

Rákosi Mátyás 1947. május 9-én az angyalföldi *Láng Gépgyárban* elmondott beszédében hirdette meg az új politikai kurzust. Itt hangzott el először nagy nyomatékkal a francia forradalom örökségeként fennmaradt „Fizessenek a gazdagok” jelszó (*Faire payer les riches!*)^{45a}, amelyet azután a következő hetek-hónapok során Rákosi több beszédében is megismételt.

FIZESSENEK A GAZDAGOK!

„A célunk az, elvtársaim, hogy három esztendő alatt a mostani duplájára emeljük fel a dolgozók életszínvonalát, azaz három év alatt kétszer annyi élelmet, ruhát, cipőt, könyvet tudjon vásárolni, mint amennyire most telik. (...) Ahhoz azonban elvtársaim, hogy ilyen nagy munkához fogjunk, óriási tőkére van szükségünk. A munkásokkal, dolgozókkal szemben újabb követeléseket nem támaszthatunk. Ők már éppen eleget dolgoztak az utolsó két esztendőben, most rá kell térnünk azokra, akiknek gazdaságilag erősebb a válluk, mint a munkásoké: a gazdagokra. A mi véleményünk az, elvtársaim, hogy a dolgozó nép megtette a maga kötelességét, most a gazdagokon a sor; fizessenek a gazdagok! Ez most a jelszó: fizessenek a gazdagok és fizessenek azok, akik a háborún és a pénzromlásban nagy vagyonokat harácsoltak össze. Ezért elvtársaim, mi arra gondoltunk, hogy be kell vezetni a gazdagokkal szemben egy **vagyondézmát**. Mi arra gondoltunk, hogy akinek a falun 15 holdnál nagyobb a birtoka, akinek pedig a városban 50 ezer forintnál nagyobb a birtoka vagy a tulajdona, fizessen haladó, progresszív mértékben külön vagyondézmát, 5%-tól 50%-ig és ez legyen az alapja az újjáépítésnek. Ehhez még hozzávesszük azt, hogy megnézzük minden jómódú embernél, mennyit nőtt a vagyona 1939-től 1947-ig, a háború és az infláció idején. Az így megállapított háborús és **inflációs nyereségnek** ugyancsak progresszíven, szükség esetén $\frac{3}{4}$ részét is el fogjuk venni az újjáépítés céljaira.^b

Azt szokták mondani ezeknek a terveknek az ellenzői, hogy nincsen olyan sok gazdag ember, és hogy ezt csak a kommunisták találják ki. Hát elvtársaim, aki Pesten jár és végignézi a Váci-utcán, azokon a dús luxuskirakatokon és a fényűzést látja, azt hiszi, hogy nem is volt háború. Ez mutatja, hogy Pesten éppen elegenden vannak, akiknek jól megy a mostani viszonyok közt is és akiknek a vállára egész nyugodtan lehet még adókat rakni. De azt hallom, hogy vidéken is így van. Például tegnap a pécsi piacra behoztak 5 mázsa korai borsót, 12 forinttal mérték kilóját és úgy elkapkodták, mint a friss zsemlyét. Hát ha itt vannak emberek, akik 12 forintot tudnak adni egy kiló korai borsóért, akkor azoknak a zsebében, ha jól kikutatjuk, akad majd egy kis pénz az újjáépítésre. Azt látjuk például a **tőzsdén**, hogy mennek felfelé a papírok, ami annyit jelent, hogy vannak spekulánsok, akik tíz meg százezer forintot tudnak tőzsdespekulációba fektetni, hát majd gondoskodunk róla, hogy fektessék be ezt a pénzt a hároméves terv végrehajtásába.

Az eddigi tapasztalataink azt mutatják, hogy a **nagybankok** megint csak visszatértek a harácsoláshoz, olyan óriási kamatot meg részesedést, haszonrészesedést szednek, hogy a rendes kisiparos, kisgazda, kereskedő nem is mer a bankhoz fordulni, vagy ha mégis rászorul, úgy megnyúzzák, hogy munkájának gyümölcse elsősorban a bankokhoz jut. A hároméves terv végrehajtásához ezért a mi véleményünk szerint szükség van arra, hogy először is **a Nemzeti Bankot államosítsuk**. Azonkívül elvtársaim, az a tapasztalatunk, hogy az ország iparának és kereskedelmének a zöme három nagybank kezében van összpontosulva és ezért javasolni fogjuk, hogy az újjáépítés meggyorsítása céljából **államosítsák ezt a három nagybankot is.**⁴⁶

^a Ezt az 1947-es Rákosi beszédet később brosúra formájában is kiadták és nagy példányszámban terjesztették. Az archív fényképek tanúsága szerint egyébként a „Fizessenek a gazdagok!” jelszó már az egy évvel korábbi, 1946-os május 1-i felvonuláson is szerepelt a felvonulók által vitt táblákon.

^b A fenyegetést Rákosi be is váltotta. 1947. január 1-jei tulajdoni állapotok alapján egyszeri vagyondézmát vezettek be. Ennek az adónak az alanyai azok a természetes személyek voltak, akiknek a vagyona a vizsgált időszakban meghaladta az akkori értéken meghatározott 75 ezer Ft-ot ($\approx 15,1$ M Ft 2017. évi áron). Ezen túlmenően eseti jelleggel *vagyon szaporulati dézsmát* is kivetettek azokra a polgároknak, akiknek az 1939. december 1-jei helyzethez képest jelentősen növekedett a vagyonuk. E dézsmának a mértéke számottevő volt, hiszen az adóköteles vagyon 25-75%-át is elérhette a fizetendő adó, amely nemzetközi összehasonlításban is drasztikusnak mondható volt. Szilovics (2012).

Valójában a kommunista irányítás alatt álló Tervhivatal ekkor már dolgozott a az augusztusban elinduló 3 éves terven^a, melynek centralizált gazdaságfejlesztési programja gyökeres tulajdonváltást is feltételezett. Pár hónapi előkészítés után november 21-én megtörtént a nagybankok, a hozzájuk kapcsolódó további 133 pénzüintézet és az érdekeltségi körükbe tartozó vállalatok államosítása is.⁴⁷ Korabeli forrásokból származó adatok szerint 1947 májusában a gyáripár 34,5%-a, 1948 március elején 42,3%-a volt államosítva.⁴⁸

Nemzetközi síkon a legfontosabb fejlemény a Marshall-segély elutasítása (1947. június-július) volt, amely az eredeti, amerikai szándék szerint Európa újjáépítését egy egységes folyamatként képzelte el – s ami, éppen ezért, sértette a Szovjetunió nagyhatalmi érdekeit Kelet-Európában. A kelet-európai és magyar történéseket az is befolyásolta, hogy a szovjetek szemszögéből nézve a népfront-politika kudarcát jelentette az a tény, hogy a francia és az olasz kommunistákat kiszorították a kormányból. Megkezdődött a **hidegháború** korszaka.

Az, hogy az államosítások nyomán jelentős arányban szakmailag képzetlen, az irányításban tapasztalatlan emberek vették át a vállalatok vezetését, önmagában is indokolta a centralizált, tervutasításos rendszer kiépülését – függetlenül attól, hogy ez amúgy is elhatározott szándéka volt az ország új vezetőinek. A döntő akcióról előzetesen csak a kommunista, illetve a szociáldemokrata párt legszűkebb felső vezetésének tagjai tudtak^b, de a cél megnevezése nélkül az MKP területi szerveinek vezetőit is kérték, hogy javasoljanak gazdasági vezetésre alkalmas kádereket. Az új stratégiára vonatkozó tervekről Gerő Ernő 1948. március 3-án tájékoztatta az MKP Politikai Bizottságát. Az írásos előterjesztésben Gerő – vélhetően – őszintén fogalmazott: „Mint ismeretes az eredeti elgondolás az volt, hogy az államosításokat általában 'száraz' úton fogjuk végrehajtani. Akkor azonban nem számoltunk a belpolitikai helyzet ilyen gyors fejlődésével és a csehszlovák stb. eseményeket sem kalkuláltuk be terveinkbe. Szerintem hiba lenne ragaszkodni az eredeti elgondoláshoz és nem kihasználni a kínálkozó kedvező helyzetet.”⁴⁹ Gerő itt egyfelől bizonyosan arra a kommunista vezetők között közismert tényre utalt^c, hogy Lengyelországban már jóval

^a Ennek főbb részleteiről politikai értelemben már 1946 őszén döntött az MKP III. kongresszusa.

^b A szociáldemokrata és a kommunista párt, az SZDP és az MKP formálisan csak 1948. május 12-én egyesült, de az egyesülésről szóló döntés az SZDP március 6-8-án tartott kongresszusán született meg – vagyis a nagypénteki államosítás már az SZDP jóváhagyásával történt.

^c Visszaemlékezéseiben Rákosi is említi, hogy a háború után a környező országok legtöbbje gyorsan áttért a tervgazdálkodásra, s ehhez képest 1946 őszén Magyarország lemaradásban volt. Ld. Rákosi (1966, 1997) 1. k. 320. o.

korábban, 1945 és 1947 között végbement az 50 főnél nagyobb ipari üzemek államosítása, és Csehszlovákiában is egész iparágak kerültek már közvetlenül állami tulajdonba, továbbá mindkét országban államosították a bankokat.⁵⁰ De a Csehszlovákiára való utalás arra is vonatkozhatott, hogy egy héttel korábban – 1948. február utolsó hetében, Prágában a kommunisták – erőszakkal átvették a hatalmat.

Elméleti keretbe foglalva az MKP közgazdasági szakértői – és a későbbi elemzők is pl. Berend (1962) – a stratégiai váltást úgy értelmezték, hogy a magyar gazdaság az államkapitalista rendszert maga mögött hagyva „nemkapitalista, lényegileg szocialista, bár nem következetesen szocialista rendszer alapjait” rakta le.⁵¹ Friss (1948) azt is megmagyarázta, hogy mit ért azon, hogy „nem következetesen szocialista rendszer”. Utalva a szovjet gazdaságtörténet NEP-korszakára és Lenin 1922 tájt keletkezett írásaira, szerinte a hazai viszonyok között a külföldi tulajdonú cégek és a több ezernyi nem államosított kisüzemre kell gondolni: ezek alkotják a gazdaság államkapitalista maradványát.⁵²

Az államosításra kijelölt cégek kijelölt vezetőit **1948. március 25-én^a**, pénteken délután 4 órára^b távirati úton rendelték be a Vasas Szakszervezet budapesti székházába, méghozzá úgy, hogy az összejövetel céljáról fogalmuk sem volt. A megnyitó beszédet a szociáldemokrata Szakasits Árpád tartotta, aki ekkor a kormányban a miniszterelnök-helyettesi és ideiglenes megbízottként iparügyi miniszter is volt. Őt követte Gerő Ernő^c, aki elárulta, hogy az egybegyűltek feladata az államosítás végrehajtása, ők lesznek az államosított vállalatok új vezetői. Érdekes, az aznap elfogadott legfontosabb kormányrendelet címe is, amely világosan jelezte, hogy jogi értelemben még nincs szó kisajátításról vagy államosításról, csak vállalatvezetők kirendeléséről.⁵³

A kinevezettek többsége addig fizikai munkásként dolgozott és soha nem járt az irányítása alá kerülő gyárban, legtöbbjük a szakmában is járatlan volt. 80 gyárban viszont a kommunista irányítás alatt álló Üzemi Bizottságok elnökei kapták az elsősorú vezetői megbízatást.⁵⁴ A vállalatok új vezetői, hivatalos nevükön a munkásigazgatók, fogadalmat tettek, hogy hivatali elöljáróiknak engedelmeskednek, végrehajtják utasításait, ezzel a

^a Szórványosan egyébként már korábban is sor került egyes építőipari vállalatok „állami kezelésbe vételére”. Így például a Magyar Építő Rt. irányítását már 1948. március 13-án átvette az állam.

^b A minisztertanács ugyanis a délelőtti folyamán hozta meg a formális döntést az 1946. augusztus 1. óta bármikor is 100-nál több munkást foglalkoztató társaságok (üzemek) magyar kézben lévő részvényeinek államosításáról. A rendelet nem tett különbséget magyar és külföldi cégek között. A hivatalos lapban a vonatkozó három kormányrendelet március 26-án jelent meg.

^c 1948 márciusában Magyarország miniszterelnöke Dinnyés Lajos volt, aki egy négy párti koalíciós kormány élén állt. Formálisan ekkor Gerő „csak” közlekedési miniszter volt, valójában azonban az MKP egyik csúcsvezetőjeként ő volt az ország első számú gazdasági irányítója.

vállalatok egy központilag vezérelt, felülről lefelé hierarchikusan tagolt intézményrendszer végrehajtó láncszemeivé váltak.⁵⁵ Ezen a napon - a katolikus naptár szerint Nagypénteken^a - a gyáripar 87%-a⁵⁶, **594 ipari és építőipari vállalat^b került állami tulajdonba.** A változás 160 ezer munkahelyet érintett. A kormány március 26.-27.-ére két napos bankszünetet rendelt el, nehogy az államosításra kijelölt cégek tulajdonosai az utolsó pillanatban hozzáférjenek a bankszámláikhoz.⁵⁷ Néhány nappal később a Gyáriparosok Országos Szövetsége is feloszlott. Az államosítási rendeletet az 1948. április 22-én elfogadott törvény szentesítette - utólag. Pár héttel később, április 29-én a rendelet alapvető pontjait egy törvény is megerősítette⁵⁸, amely már részletesen szabályozta a külföldi érdekeltségek helyzetét is.^c A kereskedelmi és iparkamarák 1948 folyamán szűntek meg.

Abelesz Richárdtól Zsukkán Sándorig. Kilenc hónappal később, december 28-án egyetlen döntéssel további közel **4 ezer ipari és kereskedelmi vállalatot** államosítottak, olyan vállalatokat, amelyben az alkalmazottak száma meghaladta a 10 főt. Ez a rendelet – az előzetes becslések szerint – 60 külföldi céget is érintett, melyek több mint 20 ezer alkalmazottat foglalkoztattak. Ezen túlmenően a vonatkozó törvényerejű rendelet létszámtól függetlenül kiterjedt valamennyi villamosenergia-termelő és -elosztó vállalatra, nyomdára^d, azokra az öntödékre, amelynek összlétszáma az 5 főt, azokra a malmokra, amelyeknek napi őrlési kapacitása a 150 mázsát, mindazokra az autójavító műhelyekre és garázsokra, amelyeknek az alapterülete a 100 m²-t elérte, valamint a 30 LE-t vagy 100 tonna űrtartalmat elérő hajókra és uszályokra, továbbá a jogszabály mellékletében felsorolt számos közlekedési vállalatra.^e Az államosított cégek teljes listáját – jogilag szokatlan megoldással – a Magyar

^a Ezért is kapta az idő tájt az akció a „nagypénteki államosítás” állandó jelzót.

^b Az ágazat államosításáról szóló kiadvány szerint a nagypénteki államosítás összesen 71 építőipari vállalat államosításáról intézkedett.

^c Amikor az érintett angol cégek diplomáciai úton tiltakoztak, akkor a legnagyobbak esetében a magyar hatóságok visszahívták a korábban kinevezett magyar vezetőket. Kártalanítási igénnyel azonban a külföldiek nem léphettek fel, mert jogi értelemben továbbra is részvénytulajdonosok maradhattak a cégekben, bár részvényesi jogaikat erőteljesen korlátozták. Hegedűs (2007) 290. o.

^d A nyomdák esetében nyilvánvaló volt, és az MKP nem is titkolta, hogy politikai szempontok indokolták ezt a lépést. „A nyomtatott szó fegyver, amelyet a dolgozó nép ellen is lehet használni” – írta a törvényerejű rendelet megjelenése után egy nappal a Szabad Népből Friss István. Friss (1951) 145. o.

^e A kisajátított cégek tulajdonosainak ez a törvényerejű rendelet is kártalanítást helyezett kilátásba, sőt arról is intézkedett, hogy 15 ezer Ft értékig azonnal előleget lehet folyósítani a volt tulajdonosnak, ha annak megélhetését kizárólag a vállalatból eredő jövedelme biztosította. Arról is intézkedett a törvény, hogy a volt tulajdonosok számára lehetőség szerint szaktudásának megfelelő állást kell biztosítani [Friss (1952) 145. o.]. Hogy a gyakorlatban mi történt, az egy másik kérdés.

Nemzeti Bank tette közzé - nem kevesebb, mint 60 nyomtatott oldal terjedelemben! ^a Az ABC szerint összeállított listán az első vállalat Abelesz Richárd Teréz körüti üzlete volt, az utolsó pedig Zsukkán Sándor szekszárdi szállító cége.

Az **építőipari** ágazat államosításáról szóló kiadvány szerint pár hónapon belül 19 ezer kisebb-nagyobb vállalkozás került állami tulajdonba, és ez 96 ezer építőipari dolgozót – 2/3 részükben segédmunkásokat - érintett. Ezeket a cégeket hónapokon belül ún. ipari központok alá vonták össze (Lakás- és Középületépítő Ipari Központ, Gyárépítési Ipari Központok stb.), melyek hamarosan nemzeti vállalatokká (NV) alakultak. Az 1948. évi termelési adatokról az ágazatból 21 cég szolgáltatott információt, de a ténylegesen működő NV-ok száma ennél valamivel több volt.

A **külkereskedelmi** monopolvállalatok, az úgy nevezett „impexek” többségét 1948-49-ben alapították, miként a szakmai irányításukat végző Külkereskedelmi Minisztériumot is. Az „impexek” mindegyike valamilyen szakágazat termékeinek kereskedelmére szakosodott, miután a hazai termelővállalatokról leválasztották a külkereskedelmi funkciót – az import és export tevékenységet. Kevésbé ismert tény, hogy az ily módon nulláról megalapított külkereskedelmi hálózat minden intézménye és dolgozója valamelyik állami hírszerző szerv felügyelete alatt is állt 1990-ig. Különbféle elnevezések alatt mindig is két hírszerző apparátus működött külgazdasági szférában: a belügyi hírszerzés, illetve a katonai elhárítás.⁵⁹

Ami „átcsúszott” 1949-re. Az állampárt, a két munkaspárt egyesülése nyomán létrejött Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségének Titkársága – egy későbbi kor szóhasználatával: a Politikai Bizottság – 1949. szeptember 7-én rendelte el, hogy valamennyi magyar tulajdonban lévő értékpapírt letétbe kell helyezni a Pénzügyi Központban. Ez meg is történt, de a letétbe helyezett papírok tényleges államosítására nem került sor. Elsősorban azért nem, hogy ily módon lehessen megkerülni a tulajdonosok kártalanítását. A részvények elvileg a megsemmisítőbe kerültek, valójában azonban igen sok értékpapír kézen-közön kikerült a bankból, s majd az 1980-as években antikváriumok polcain bukkantak ezek fel.⁶⁰ Ugyancsak az 1949-es év fejleménye volt a közutak államosításáról szóló kormányrendelet megjelenése.⁶¹ Ennek alapján az állam 1950. január 1-től 14 200 km-nyi közutat vett át városoktól, községektől és magánszemélyektől.

^a Újraközölve Orosz (1991) dokumentumgyűjteményében,

7. Az államosított iparvállalatok összevonása – három példa

1948 márciusában államosították a textil-, szőrme- és bőrgyárakat.⁶² A **textilgyárak** irányítására megalakult a Textilipari Igazgatóság. Ennek osztályai hamarosan önállósultak: 1948-ban megalakult a Budapesti és a Dunántúli Pamutipari Központ és a Fonóipari Központ. A *Goldberger* és a *Kispesti Textilgyár* megtartotta önállóságát, a Budapesti Pamutipari Központ gerincét a *Magyar Pamutipar* alkotta. Hozzácsatolták a *Magyar Textilipar* szövődését és kikészítőjét, a *Magyar Vigogne Fonót* és néhány kisebb szövődét. 1950-ben a Központ megszűnt, a textilipari vállalatok a Könyvüipari Minisztérium Pamutipari Igazgatóságának irányítása alá kerültek. 1963-ban ezt is megszüntették, és megalapították a *Pamutnyomó-ipari Vállalatot* (Panyova), amely közvetlenül a Könyvüipari Minisztérium irányítása alá tartozott.

A **kender- és lenipar** vállalatai három hónapig a Textilipari Igazgatósághoz tartoztak, majd létrejött a Kender-, Lenipari Központ, 1949 szeptemberétől pedig a Könyvüipari Minisztérium Len- és Kenderipari Igazgatósága. 1963-ban megalakult a *Kenderfonó és Szövőipari Vállalat*, majd 1987-ben a *Hungarohemp Magyar Kenderipari Tröszt*, amely a rendszerváltásig fennállt.

Hasonlóképpen alakították ki a **bőr- és szőrmeipar** állami irányítását is: 1948 tavaszán Bőripari Igazgatóság, ill. Szőrmeipari Igazgatóság alakult, 1948 augusztusában Bőripari Központ és Bőr-, Gumi- és Szőrmeipari Központ. 1949-től a Könyvüipari Minisztérium Bőripari Igazgatósága, valamint a Bőr-, Szőrme- és Cipőipari Főosztály irányítása alá tartoztak a vállalatok. 1963-ban megalakult a *Bőripari Vállalat*, magába tömörítve az ország nagyobb bőrgyárait, miután a kisebbeket általában beolvasztották. A szőrmeipar irányítása összeolvadt a bőriparéval. 1950-ben megalapították a Szőrmeipari Egyesülést, de a vállalatokat még abban az évben tanácsi irányítás alá helyezték.

Összességében elmondható, hogy 1948–1950 között az iparág valamennyi vállalatát átszervezték. A len- és kenderiparban a fonodákat a jutagyárakhoz csatolták, a szövődéket a kendergyárakhoz. A textiliparban a szövő-, fonó- és kikészítő üzemek összevonására került sor, a korábbi vertikális vállalatok szétválasztásával, illetve összeolvasztásával. A nyersanyagexport-függő textilipar, és részben bőripar az állami irányítás és ésszerűtlen átszervezések, és a fejlesztések elmaradása következtében elsőként omlott össze a rendszerváltás évében, részben már előtte. A privatizációs kísérletek sem segítettek, a részvénytársasággá, korlátolt felelősségű társasággá szervezett vállalatok többsége is csődbe jutott, felszámolás, végelszámolás alá került. Egyedül a len- és kenderipar ágazatában maradt

életképes néhány gyár. A rendszerváltozás körüli években szinte valamennyi, a két világháború között virágkorát élt gyár csődbe jutott, felszámolással vagy végelszámolással megszűnt. Kétszáz éven keresztül talpon maradt vállalatok (Goldberger, Mauthner, Wolfner) tűntek el majdnem nyomtalanul.

8. A társadalombiztosítás, az oktatás, az egyházi intézmények, a kultúra és a tudomány államosítása

"(A)z iskolaügy elsőrendű politikai és hatalmi ügy, az elemi oktatástól kezdve a felső fokig, mert az elemi fokon is éppen úgy, mint az egyetemen arra tanítják a növendéket nyíltan vagy burkoltan, hogy az államhatalom különböző posztjain, a szellemi, gazdasági, politikai és egyéb irányító posztjain hogyan viselkedjék és vezesse a hatalom érdekében az ország népét. (...) Az iskolaügyön keresztül az állami apparátusnak módja van, ha tetszik bármiféle eszmét begyakoroltatni, beidegeztetni..."

Ortutay Gyula
vallás- és közoktatásügyi miniszter (1948)⁶³

Egy kormányrendelet még 1945-ben kiterjesztette a társadalombiztosítás szolgáltatásainak egy részét a mezőgazdasági munkásokra.⁶⁴ Ezzel egy időben megszűnt az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet, feladatkörét és vagyonát, jogait és kötelezettségeit az 1927-ben alapított és egyelőre még köztestületi formában működő Országos Társadalombiztosítási Intézetre (OTI) ruházta át.

1948-ban kezdődött meg és két év alatt végbe is ment OTI-n kívüli *biztosítótársaságok* államosítása, felszámolása, vagyonuknak az OTI kezelésébe adása, illetve intézményi rendszerüknek az állami egészségügybe történő beolvasztása. A következő intézmények szűntek meg:

- Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI),
- Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézet,
- Nem Állami Tanszemélyzet Országos Nyugdíjintézete,
- Országos Tisztviselő Betegségélyező Alap,
- Székesfővárosi Alkalmazottak Segítő Alapja,
- Magyar Dohányjövédék Betegségi Biztosító Intézet,
- Magyar Posta Betegségi Biztosító Intézete
- Országos Bányatárspénztár.

A 139/1950. M. T. sz. rendelet kimondta, hogy a betegség és baleset esetére biztosított személyek egészségügyi ellátása és az erre a célra létesített gyógyító és megelőző egészségügyi szolgálat fenntartása állami feladat. Elrendelte, hogy a betegségi biztosító intézetek, köztük az OTI gyógyító és megelőző szolgálatát (*kórházak, szanatóriumok, gyógyintézetek, rendelők, gyógyító orvosi hálózat*) az állam vegye át, és építse be az állami egészségügyi szolgálatba. A végrehajtás időpontja 1950. július 1-je volt, és augusztus 1-jével döntöttek arról, hogy az átvett intézmények közül melyik kerül a Népjóléti Minisztérium, melyik a budapesti, a megyei és a járási tanácsok kezelésébe. A *gyógyüdülőket* 1950. november 1-jével a Gyógyüdültető Nemzeti Vállalat vette át. Ezzel az OTI megszűnt, feladatkörének megmaradt területeit a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) irányítása alatt működő Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ (SZTK) vette át.

A háborút követően a magán- és állami **nyugdíjpénztárak** is megszűntek, de nem pusztán egy politikai döntés, hanem az anyagi háttér elvesztése miatt. A tartalékvagyon 20%-a ingatlanban volt, ennek 10%-a elpusztult vagy megsérült. A vagyon 25%-a készpénz volt – ezt teljesen elvitte az infláció. A tartalékok 50-60%-a államkötvényben volt – ennek sem maradt reális fedezete, jóllehet formális értelemben a Magyar Állam nem jelentett csődöt, vagyis nem mondta fel a kötvényszerződések érvényességét. A nyugdíjpénztárak ellehetetlenülésében szerepet játszott az is, hogy a gazdasági és politikai átrendeződések nyomán végeredményben a járulékfizetők száma 1/3-ra csökkent.

Az oktatási rendszer átalakításának első intézkedése a kötelező, 8 osztályos általános **iskolai** képzés elrendelése volt 1945. augusztus 18-án, vagyis két héttel a tanévkezdés előtt. Ez nem volt forradalmian új ötlet, már az 1940. évi XX. törvény elrendelte a nyolcosztályos népiskolák létesítését, csak éppen a háborús viszonyok hátráltatták ennek tömegessé válását. De nem mindenki értett egyet ezzel az új javaslattal. Így például, az orvos-író-politikus Németh László a Nemzeti Parasztpárt felkérésére önálló koncepciót dolgozott ki az iskolaügy átalakítására, melynek egyik sarkalatos pontja a 6 osztályos elemi iskolai rendszer fenntartása volt. A legfontosabb ellenérve az volt, hogy biológiai okok miatt a 8-osztályos általános iskola nem érheti el demokratikus, egalitáriánus céljait: akik 14 éves kor után amúgy sem tanulnának tovább, azok az utolsó két évben csak hátráltatják a továbbtanulókat, majd teljesen lemaradnak mögöttük.

A kormányrendeletből következő szükséges változtatások mértéke jelentős volt. Döntő különbség volt ugyanis a már helyenként működő nyolcosztályos népiskolák és a felállítandó új általános iskola között. Az előbbi megőrizte népiskola jellegét (mellette létezett a 4-osztályos polgári iskola és a 8-osztályos gimnázium), továbbtanulásra nem

jogosított. Az utóbbi viszont a polgári iskolákat és a gimnáziumok alsó négy osztályát magába olvasztotta. A cél az egységes rendszer volt, amely egységes alapműveltség) közvetítését tűzte ki célul minden 6-14 éves gyerek számára. A rendelet váratlanul érte az iskolafenntartókat, az egyházakat. Az átalakítást nem készítették elő, az érintettek úgy látták, hogy a legtöbb helyen hiányoznak a magasabb szintű oktatáshoz szükséges személyi és tárgyi feltételek. Az egy-két tanítós osztatlan iskolákban lehetetlen volt megszervezni a külön tanítóval és tanteremmel működő 5. osztályt. Olyan helyeken viszont, ahol polgári iskola vagy gimnázium működött - ezeket beolvasztva - azonnal rá lehetett térni a szaktárgyi rendszerű oktatásra. A tulajdoni viszonyok átalakításáról ekkor még nem volt szó. Az 1946/47-es tanévben 7 ezer általános és népiskola működött az országban, ennek csak kis hányada volt állami. A gimnáziumok száma 163 volt, ebből 66 volt az állam kezében (38%). 1946. június 2-án, vagyis a tanév végén, kimondták az úttörőmozgalom megalakulását^a, amely ettől kezdve, négy évtizeden át a 6-14 éves korosztály egyedül engedélyezett ifjúsági szervezeteként működött.

1948. június 16-án, kevesebb, mint három hónappal a „nagypénteki” államosítás után, a tanév végén történt meg az iskolák és nevelőintézmények államosítása^b - ugyanazon a napon, amikor az országgyűlés a vonatkozó, hat paragrafusból álló jogszabályt⁶⁵ kihirdette. Ez nem volt váratlan fejlemény. Leginkább a katolikus egyházat érintette, összesen 3 148 óvodáját, iskoláját és egyéb intézményét vesztette el egy csapásra. Ezt megelőzően, június 7-ére Mindszenty József esztergomi érsek körlevelében könyörgő szentmisét és harangozást rendelt el. A püspökkari konferencia pedig határozatba foglalta, hogy egyházmegyei pap, szerzetes vagy szerzetes nő az államosított iskolákban – a hitoktatói pozíción kívül – semmilyen tanári, tanítói állást nem vállalhat.^c Június 12-én a püspöki kar az egész világ katolikusaira kötelező kánonjogi kódex egy paragrafusára hivatkozva⁶⁶ kiközösítette az iskolaállamosítási törvényt megszavazó országgyűlési képviselőket, illetve az annak végrehajtásában közreműködőket.⁶⁷ Az egyházi iskolák államosítása hatalmas társadalomformáló erővel bírt. Míg 1949-ben az általános iskolában tanuló diákok 80% járt hitoktatásra, ez az arány 1965-ben már csak 10%, 1987-ben pedig mindössze 3% volt.⁶⁸

^a Az úttörőmozgalom hagyományai a Tanácsköztársaságtól datálódnak. 1919 tavaszán alakult meg a VII. kerületi Rottenbiller utcai iskolában az első úttörőcsapat. Ez Marx Károly nevét vette fel. A Magyar Úttörők Szövetsége, „a gyermekek önkéntes tömegszervezeti tömörülése” a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség ernyője alatt alakult meg, 1945-ben.

^b Mint erről korábban már szó esett, a két baloldali párt, az MKP és az SZDP 1948. március 13-14-én tartotta egyesülési kongresszusát, vagy 2-3 nappal az iskolák államosítása előtt.

^c A kormány korabeli adatai szerint az országban 23 férfi rendben 2582 szerzetes, 40 női rendben 8956 apáca élt, vagyis összesen majdnem 12 ezer ember.

1950 első felében még 23 férfi és 40 női **szerzetesrend** összesen 11 538 taggal és 636 kisebb-nagyobb rendházzal rendelkezett (földbirtokuk már nem volt). 1950. június 7-én és 9-én éjszaka a jugoszláv határ mellől és Szentgotthárdról 320 férfi szerzetest és mintegy 6-700 apácát kitelepítettek. Június 18-ról 19-re virradó éjszaka Budapestről kb. kétezer szerzetest és apácát internáltak. A felsőbb országrészekben levő szerzetesházakban, püspöki székházakban gettószerűen zsúfolták össze őket. Az akciót mindenütt éjszaka csinálták meglepetésszerűen, negyedóra, vagy csak egy pár perc felkészüléssel. Sokszor a teljes felöltözésre sem maradt idő. Később még több helyen megismételték ugyanezt. A rendek betiltásáról szeptemberben született rendelet.⁶⁹ 400 szerzetes egyházmegyei lelkész lett, 116 szerzetest pedagógus munkakörbe vett át az állam; 500 agg és rokkant szerzetes a számukra kijelölt otthonokba került. Megszüntették a kisszeminariumokat, 6 püspöki és 15 szerzetesrendi papnevelő intézetet.⁷⁰ Sok tekintetben az eljárás nagyon hasonlított ahhoz, ahogyan II. József járt el 170 évvel korábban.⁷¹ Érdekes és fontos körülmény, hogy a kormány az iskolaállamosítás és a hitoktatás leépítését elválasztotta egymástól. Az államosításkor hangsúlyozták, hogy a hittan státuszán ez nem változtat. Egy év múlva szüntették meg a kötelező hittant, és hangsúlyozták, hogy a hitoktatás szabadságán ez sem változtat. Aztán hamarosan elkezdődött a brutális hittan-ellenes agitáció, a lemorzsolási kampány, és hittanosok és hitoktatók tömeges végzálása, a kántortanítósság betiltása.⁷²

A humánszféra államosítási kampánya során, 1948 őszén kerültek sorra a **filmgyárak**, 1949 decemberében a **színházak**. A művészeti magángalériákat is 1948-ban államosították – erre az ingatlan- és műkincs-vagyokra alapozva született meg a *Képcsarnok Vállalat*. A Fővárosi Nagycirkusz és a budapesti revüszínházak, varieték államosítására 1949. szeptember 17-én perfektuálódott, két nappal a cirkuszi szezonzárás után.⁷³ 1949-ben döntés született az **operai** élet teljes centralizálására.⁷⁴ Törölték az akkor egyetlen létező vidéki társulat, Szeged operai költségvetését, hogy megteremtsék az addig csak kezdeményként létező központi utazó opera felállításának pénzügyi feltételeit. A zenekart a MÁV adta, s vele a legfontosabbat, az ingyenes szállítást. 1948-ban alakult meg az Állami Operaház utazó-tagozata, a Gördülő Opera; 1949-től évente mintegy száz előadáson terjesztette az operai műveltséget országszerte. Budapesten belül is folyt a centralizáció. A Városi Színház - Erkel Színház néven - 1951-től kezdve az Opera második házaként működött.^a A magántulajdonban álló hazai **lemezgyárak** piacról való kiszorítása 1951 közepén következett be. A magáncégeket

^a Azonban a monopólium nem tartott sokáig. A vidéki városok kiverekedték maguknak a saját operát, mint presztízsjelképet (Szeged, Debrecen, Miskolc, Pécs). A Gördülő Operát - a költségvetés racionalizálására hivatkozva – 1954-be meg is szüntették.

összevonták és a Tonalit művekhez^a csatolták, amelynek az 1951 közepén létrejött *Magyar Hanglemezgyártó Vállalat* (MHV) lett a jogutódja.

1945-öt követően a *Magyar Tudományos Akadémia* anyagi helyzete is megingott. Földbirtokait felosztották, bérházait államosították, pénz- és értékpapírvagyona a hiperinflációban olvadt el – miként ez történt az I. világháborút követően is. Ettől kezdve az Akadémia költségvetési támogatásból működött egészen a rendszerváltásig (majd azt követően is). 1947 tavaszán az MTA könyvtárát az ÁVO és egy speciális szovjet katonai különítmény politikai alapon ellenőrizte. Mintegy 4000 kötetet elkoboztak és zúzdába küldtek.⁷⁵ Az akadémiának 1948 végén 258 tagja volt, az ekkor lebonyolított újraválasztás után csak 103-an maradtak teljes jogú tagnak.⁷⁶

^a Tonalit Gramophon Rt. 1934-ben alakult. A lemez-kiadás mellett saját zenekart és énekeseket is alkalmazott. 1936-tól TONALIT Rádió Elektroakusztikai és Vegyipari kft. néven folytatta a munkát. 1946-ban államosították, majd 1950 januárjában elnöki alapító határozattal a Nehézipari Minisztérium „Nemzeti Vállalattá” szervezte.

9. Akik túléltek, nem felejtettek

Amikor ezek a társadalmi drámák 1945 és 1953 között – végül is időben hosszan elnyúló módon - zajlottak, bizonyára nagyon kevesen lehettek, akik arra gondoltak, hogy a folyamatok sok százezernyi vesztese, nemcsak hogy élete hátralévő részében sértettnek fogja érezni magát, de ezt a (sok tekintetben jogos) sértettséget értékek és érzelmek formájában át fogja hagyományozni a következő nemzedékekre. Róna (2016) könyve meggyőzően mutatja be, hogy a Horthy-korszakban még megvolt évszázados privilégiumok elvesztése és a kommunista korszak elnyomó intézkedései együttesen még 20-25 évvel az 1989-es rendszerváltás után is befolyásolták az életben- és itthon-maradt leszármazottainak értékvilágát, politikai preferenciáit és pártválasztását: jelentős részben rájuk épült a MIÉP és a Jobbik szavazóbázisa. Akik elpusztultak, kivándoroltak vagy kitelepítették őket – a zsidóság túlnyomó része, a svábok és a szlovákok –, azok esetében nem volt, akitől másfajta értékek is átöröklődtek volna a ma élő (és szavazó) nemzedékekre.

IRODALOMJEGYZÉK

Barotányi Zoltán [2018]: „Szellem és erőszak. Így darálták be először a Magyar Tudományos Akadémiát.” Magyar Narancs, 2018. júl. 12.

Berend T. Iván [1962]: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945-1948, Bp.: KJK.

--- – Ránki György [1976]: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században, Bp.: KJK.

Borvendég Zsuzsanna [2017]: Az „impexek” kora, Bp.: Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

Botos János [2007]: „Az első magyar bank útja a megalakulástól az államosításig”, ld. Lentner [2007], 503-513.

Fónyad Ernő [1949]: Kelet európai államok útja a szocializmus felé, Bp.: Doktori értekezés. József Nádor Műszaki és Közgazdasági Egyetem.

Friss István (1951): A jövőt építjük, Bp.: Szikra.

Gerő Ernő [1950]: Harcban a szocialista népgazdaságért, Bp.: Szikra.

Gunst Péter [1996, 2005]: Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989), 3. kiadás, Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Hayek, Friedrich A. [1944, 1991]: Út a szolgáshoz, Bp.: KJK.

Hegedűs Gyula [2007]: „A brit tulajdon államosítása Magyarországon, 1945-1950”, Múltunk, 52. évf. 4. sz. 282-307.

Honvári János (szerk.) [2003]: Magyarország gazdaságtörténete a Honfoglalástól a 20. század közepéig, Bp.: Aula Kiadó.

Kántor Balázs [2010]: „Egy gyárüzem leszerelésének kálváriája”, ArchivNet, 10. évf. 1. sz., http://www.archivnet.hu/politika/egy_gyaruzem_leszerelésenek_kalvariaja.html?oldal=1

--- [2012a]: „Mezőgazdasági gépgyárból orosz tankjavító üzem (1945. január-szeptember)”, ArchivNet, 12. évf. 6. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/mezogazdasagi_gepgyarbol_orosz_tankjavito_uzem.html

Kardos Kálmán [1960]: „Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága, 1945-1949”, Levéltári Híradó, 10. évf. 2. sz.

Kiszely Gábor [2000]: ÁVH (Egy terrrorszervezet története), Bp.: Korona Kiadó.

Korányi G. Tamás [2014]: Sztellázs-ügylet ultimóra. A Budapesti Áru- és Értéktőzsde története 1864-1948, Bp.: BÉT.

Kovács Tamás [2015]: „Nem csonka bank(csonk)ok”, ArchivNet, 15. évf. 6. sz. http://www.archivnet.hu/gazdasag/nem_csonka_bankcsonkok.html ,

Lentner Csaba [2007]: Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején, Bp.: Akadémiai Kiadó.

Mihályi Péter [2010]: A magyar privatizáció enciklopédiája, 1-2. kötet, Veszprém – Budapest: Pannon Egyetemi Kiadó – MTA Közgazdaságtudományi Intézete. Letölthető: <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/> vagy <http://mek.oszk.hu/18300/18366>

--- [2015a]: „A privatizált vagyon visszaállamosítása Magyarországon 2010-2014”, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományos Központ Közgazdaság-tudományi Intézet, Műhelytanulmányok sorozat, MT-DP 2015/7. február.

--- [2015b]: „A 2010-14 közötti államosítások történelmi előzményei Magyarországon, 1722-1962”, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományos Központ Közgazdaság-tudományi Intézet, Műhelytanulmányok sorozat, MT-DP 2015/20. április.

--- [2015c]: „Rossz rendszerek ráncai. Miért mélyek a populista antikapitalizmus társadalmi gyökerei Magyarországon?”, Mozgó Világ, 2015. 6. sz. 3-23.

--- [2015d]: „Fejezetek a korai magyar privatizációk és államosítások történetéből, 17-18. század”, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományos Központ Közgazdaság-tudományi Intézet, Műhelytanulmányok sorozat, MT-DP 2015/56. december.

Molnár Dániel [2012]: „Cirkusz és pártállam, 1947–1954. Államosítás és központosítás Magyarországon”, Zempléni Múzsza, 1. sz. 61–70.

Mravik László [2004]: „A Holokauszt hosszú árnyéka - III. Műtárgysorsok 1945 után”, Artmagazin, 3. sz. http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/a_holokauszt_hosszu_arnyeka_-_iii..1903.html?pageid=119

Muzsay Géza [2007]: „150 éve alapították az Első Magyar Általános Biztosító Társaságot” Biztosítási Szemle, aug. <http://www.biztositas.hu/Hirek-Informaciok/Biztositasi-szemle/2007-augusztus/Elso-Magyar-Altalanos-Biztosito.html>

Orosz Sándor (szerk.) [1991]: Államosítás és kártalanítás, I. 1949. június 8. után, Bp.: MÜSZI Rt. Kiadó.

Paksa Rudolf [2013a]: „Erős kézzel a rendszer ellenfeleivel szemben. A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban”, Rubicon, 9-10. sz. 14-35.

--- [2013b]: Magyar nemzetiszocialisták. Bp. Osiris.

Pető Iván - Szakács Sándor [1985]: A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945-1985. I. - Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka, Bp.: KJK.

Pritz Pál [2011]: „Népbírósi perek a horthysta politikai elittel szemben”, Rubicon, 7. sz. 26-37.

Pukánszky Béla - Németh András [1996]: Neveléstörténet, Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.

Rákosi Mátyás [1966, 1997]: Visszaemlékezések 1940-1956, 1. és 2. kötet, Bp.: Napvilág Kiadó.

Révész Sándor [2017]: „Fizessenek a gazdagok! Egy régi jelszó”, HVG, jún. 22.

Róna Dániel [2016]: A Jobbik-jelenség. A Jobbik Magyarországért Mozgalom térnyerésének okai. Bp.: KUK Könyv és Kávész Kft.

Sipos Antalné (szerk.) [2005]: „Az államosítás előtt működött textil-, szőrme és bőripari vállalatok repertórium”, A Magyar Országos Levéltár Segédletei, 14. kötet, Bp.: MOL.

Stark Antal [2009]: Rögös úton (Nemzetgazdaságunk rendszerváltás előtti és utáni két évtizede), Bp.: Akadémiai Kiadó.

Szakonyi Péter [2018]: „Az ismeretlen milliárdos – Nagykovácsy Milenkó, az áruháznábob”, A 100 leggazdagabb magyar 2018, 148-153.

Széchenyi Ágnes [2015a]: „Iparbáró, mecénás, filozopter. Kornfeld Móricz (1882 – 1967), ld. Sz. Á. [2015]: Pályaképek. Művelődéstörténeti metszetek a 20. századból. Bp.: Corvina. 237-308.

Szilovics Csaba [2012]: „Az ingatlan- és vagyonadóztatás magyarországi helyzete”, Miskolci Jogi Szemle, 7. évf. 2. sz. 37-52. http://www.mjsz.uni-miskolc.hu/201202/5_szilovicscsaba.pdf

Szívós István – Uzoni Ödön [1992]: „Az 1946-ban létrejött szovjet–magyar vegyes vállalatok”, Valóság, 35. évf. 1. sz. 67-85.

Tömpe István [2015]: Az elitek árulása, Bp.: Noran Libro.

Voszka Éva [2013b]: „Államosítás, privatizáció, államosítás”, Közgazdasági Szemle, 60. évf. dec. 1289-1317.

--- [2018]: Az állami tulajdon pillanatai. Gazdaságtörténeti és tudománytörténeti nézőpontok. Bp.: Akadémiai Kiadó.

Ward, Barbara [1946]: „Europe Debates Nationalization”, Foreign Affairs, October.

FORRÁSJEGYZETEK

- ¹ Rákosi (1966, 1997) I. k. 240-241. o.
- ² Az 1918 és 1945 közötti időszak tulajdonosi változásairól ld. Mihályi (2015b) 15-32. o., Mihályi (2015c).
- ³ *Az Ideiglenes nemzeti kormány 530/1945. M. E. sz. rendelete a fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek megsemmisítéséről.*
- ⁴ A több száz műcimből álló listát ld. https://hu.wikipedia.org/wiki/1945-ben_Magyarorsz%C3%A1gon_betiltott_k%C3%B6nyvek , 2018. júl. 19-i letöltés.
- ⁵ Pető – Szakács (1985) 77. o.
- ⁶ A jogi helyzet csak 1948-ban változott, amikor egy két §-ból álló törvény kimondta az 1925-ös zárlat megszűnését és az államosítás tényét. Ld. *1948. évi XXXV. törvénycikk a volt királyi család alapítványi vagyonának állami tulajdonba vételéről.*
- ⁷ Széchenyi (2015a) 300. o.
- ⁸ Idézi: Berend (1962) 120-121. o.
- ⁹ Ward (1945).
- ¹⁰ Voszka (2013b).
- ¹¹ Gerő (1950) 169.
- ¹² Paksa (2013a, b).
- ¹³ Karsai László történész megfogalmazásai. *Magyar Narancs*, 2016. jún. 30.
- ¹⁴ Berend (1962) 125-126. o.
- ¹⁵ Berend – Ránki (1976) 599. o.
- ¹⁶ U.o.
- ¹⁷ Pető – Szakács (1985) 80. o.
- ¹⁸ *1948. évi XXXVII. tc. a nemzeti vállalatról.*
- ¹⁹ *1949. évi X. tc. a községi vállalatról.*
- ²⁰ Kántor (2012b).
- ²¹ *1948. évi XIV. tv. a szénbányászat államosításával kapcsolatos kártalanítási törvényjavaslat benyújtására megszabott határidő meghosszabbításáról.*
- ²² *1948. évi XXVI. tv. külföldön tartózkodó egyes személyeknek magyar állampolgárságuktól való megfosztása és vagyonuk elkobzása tárgyában.*
- ²³ Pető – Szakács (1985) 77. o.
- ²⁴ Gunst (2005) 122. o.
- ²⁵ A 727/1945 számú M. E. rendelet (1945. március 31.).
- ²⁶ 2490/1945. M. E. rendelet.
- ²⁷ *1948. évi XXVIII. tv.*
- ²⁸ http://magyarhirlap.hu/cikk/76393/Egy_fajsulyos_kisgazda_esete
- ²⁹ Kardos (1960).
- ³⁰ A Keszthelyi Újság 1948. márc. 7-i és nov. 7-i cikkét újraközölve ld. a Hévíz c. folyóirat 2002. évi 4. számában.
- ³¹ *1800/1948. Korm. rend.*
- ³² *Szabad Nép*, 1947. máj. 17. Idézi: *Élet és Irodalom*, 2017. máj. 26.

- ³³ Idézi: Nyerges András, Élet és Irodalom, 2015. febr. 20. 9. o.
- ³⁴ 1947. évi XXX. tc. a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyi Központ I. kúriájába tartozó, részvénytársasági alapon működő pénzügyi intézetek magyar tulajdonban levő részvényeinek állami tulajdonbavételéről.
- ³⁵ 1948-ban született még egy nyúl farknyi törvény a bankok államosításáról, amely a külföldi részvénytulajdonosok helyzetét szabályozta. Ld. 1948. évi XXXVI. tc. a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyi Központ I. kúriájába tartozó, részvénytársasági alapon működő pénzügyi intézetek magyar tulajdonban levő részvényeinek állami tulajdonba vételéről szóló 1947. évi XXX. törvénycikk kiegészítéséről.
- ³⁶ 1967. évi 36. tvr.
- ³⁷ Botos (2007).
- ³⁸ Kovács (2015).
- ³⁹ Muzsai (2007).
- ⁴⁰ id. mű 205. o.
- ⁴¹ Az MKP egyik belső dokumentumát idézi Berend (1962) 245. o. Kiemelés tőlem. – M.P.
- ⁴² Friss István (1946): „A demokrácia gazdasági stabilizációja (Megjegyzés az MKP javaslataihoz az ország gazdasági és pénzügyi helyzetének rendezésére”, TSZ, ápr. Újra közölve: Friss (1951) 5-21.
- ⁴³ A kérdéskör angolszász irodalmának rövid összefoglalását ld. a Fundamentum c. folyóirat 2005. évi 4. számában „Gazdasági alkotmányosság” címmel.
- ⁴⁴ Ld. a Hitelbank belső munkanyagait, amit Berend (1962) idéz hosszasan. id. mű 197-198. o.
- ⁴⁵ A jelszó történetéről ld. Révész (2017).
- ⁴⁶ Rákosi Mátyás 1947. május 11-én pécsi bányászok előtt elmondott beszéde. <http://mek.oszk.hu/04400/04493/04493.htm#8> (Kiemelések tőlem. – M.P.)
- ⁴⁷ Berend (1962) 263-265. o.
- ⁴⁸ Népszava, 1949. ápr. 17.
- ⁴⁹ Idézi Berend (1962) 373. o.
- ⁵⁰ Erről ld. Friss (1947): „Vita a hároméves tervről”, Fórum, április, idézet forrása Friss (1951) 47-48. o.
- ⁵¹ Friss (1948): „Gazdasági fejlődésünk néhány kérdéséről”, TSZ, április-május, idézet forrása Friss (1951) 70. o.
- ⁵² Friss (1948, 1951) 74. o.
- ⁵³ 3500/1948. Korm. számú rendelet egyes ipari és kereskedelmi vállalatokhoz vállalatvezetői kirendeléséről.
- ⁵⁴ Az egykori „munkásigazgatók”-kal készült interjúkötet érdekes részletekkel szolgál. Cserhalmi (1983).
- ⁵⁵ Stark (2009) 8. o.
- ⁵⁶ Gerő Ernőre hivatkozva, ld. Népszava, 1949. ápr. 17.
- ⁵⁷ Honvári (2005) 148. o.
- ⁵⁸ 1948. évi XXV. tc. egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről. Ld. még Berend (1962) 374-375. o. és Honvári (2003) 460. o.
- ⁵⁹ Borvendég (2017).
- ⁶⁰ Korányi (2014) 119.o.
- ⁶¹ 4.278/1949. (X.11.) M.T. számú rendelet egyes közutak állami kezelésbe vétele tárgyában.
- ⁶² Az összefoglaló írás forrása Sipos (2005).
- ⁶³ Idézi: Pukánszky – Németh (1996).
- ⁶⁴ 6180/1945. M. E sz. rendelet.
- ⁶⁵ 1948. évi XXXIII. tc. a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában.

⁶⁶ A *Codex Iuris Canonici*, 1917 (CIC) 2343. pontjáról van szó.

⁶⁷ Magyar Katolikus Lexikon,
<http://lexikon.katolikus.hu/I/iskol%C3%A1k%20%C3%A1llamos%C3%ADt%C3%A1sa.html>
<http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/1948-az-egyhazi-iskolak-allamositasa-szazezrek-a-katolikus-rendezyenyeken> és

⁶⁸ Gábor György – Vásárhelyi Mária: „Fogyatkozó lelkek, politikai játszmák”, *Élet és Irodalom*, 2017. okt. 6.

⁶⁹ *Elnöki Tanács 34/1950 sz. tvr. 1950. szeptember 7.*

⁷⁰

<http://www.keresztenymagyarorszag.hu/tortenelem/egyhaztortenet/Az+egyh%E1z+a+vil%E1gh%E1bor%FAk+%E9s+az+azt+k%F6veto+korokban/3.+r%E9sz%3A+A+magyar+katolikus+egyh%E1z+t%F6rt%E9nete+1914-t%F51>

⁷¹ Erről részletesen ld. Mihályi (2015b).

⁷² Köszönettel tartozom Révész Sándornak ezekért a részletekért.

⁷³ Molnár (2012).

⁷⁴

http://www.muzykalendariium.hu/muzyka/index.php?area=article&id_article=2583&hl=1%C3%A1szl%C3%B3%20ferenc

⁷⁵ Barotányi (2018).

⁷⁶ Barotányi (2018).